

J A Z Y K O V Ě D N Ě

A K T U A L I T Y

**Informativní
zpravodaj českých jazykovědců**

roč. XLVI - 2009

č. 1 a 2

ISSN 1212-5326

Vydává Jazykovědné sdružení České republiky

Redakční rada:

Jan Kořenský (hlavní redaktor)

Jana Hoffmannová (zástupkyně hlavního redaktora)

Martin Šemelík (výkonný redaktor)

Pavla Chejnová, Michaela Lišková, Marián Sloboda

Adresa redakce a administrace:

Ústav pro jazyk český AV ČR, Letenská 4, 118 51 Praha 1

(k rukám dr. J. Hoffmannové)

Příspěvky laskavě zasílejte v elektronické verzi, ve formátu textového editoru MS Word, nejlépe na e-mailovou adresu hoffmannova@ujc.cas.cz. Dodejte pokud možno i text příspěvku v jednom vyhotovení, vtištěný v normalizované úpravě.

Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 583/1993 ze dne 13. 4. 1993.

OBSAH

Josef Štěpán: <i>K pojmům-termínům koordinace a parataxe v nejnovějších popisech české syntaxe</i>	4
Lucie Saicová Římalová: <i>Představová schémata a popis jazyka (Schéma cesty v češtině)</i>	12
Jakub Raš: <i>„Za ostrýzlivění národa“: Abstinentsní hnutí v českých zemích (1883–1940) – texty a jazyk persvaze</i>	21

Z jazykovědných pracovišť

Jana Hoffmannová: <i>Zpráva o činnosti JS ČR v roce 2008</i>	39
<i>Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2008</i>	41
Martina Waclawičová: <i>Nový korpus mluvené češtiny ORAL2008</i>	44
L. I. Danylenková: <i>Bohemistika na ukrajinských univerzitách</i>	51

Nové publikace

Světlá Čmejrková: <i>Rozhovory s českými lingvisty</i>	58
Robert Adam: <i>Slovenské výzkumy řeči předškolních dětí</i>	61
Dana Baláková: <i>Významné lexikografické dílo v rusko-české frazeologické tradici</i>	63
Věra Marková: <i>Marie Vachková (ed.): Beiträge zur bilingualen Lexikographie</i>	65

Kronika

Aleš Brandner: <i>Životní výročí profesora Stanislava Žaži</i>	68
--	----

K pojmům-termínům koordinace a parataxe

v nejnovějších popisech české syntaxe¹

Josef Štěpán

0. M. Dokulil – F. Daneš (1958, s. 231 – 246) se zabývali před více než půlstoletím ve své stati, která jako první tvůrčím způsobem rozvinula Mathesiovo učení, pojmoslovím české syntaxe, zvláště směřováním různých rovin při popisu české (jednoduché) věty, a formulovali dnes už klasické tvrzení, že „význam je obsah v zrcadlení formy“ (s. 232), v němž pojem jazykový význam je synonymem Mathesiovy jazykové stylizace myšlenkového obsahu. Třebaže se zabývali především pojmoslovím větných členů, všimli si stručně také syntaktických vztahů, a tedy i koordinace (s. 243).

Dokulilovo a Danešovo rozlišování obsahu a významu promýšleli další lingvisté, jejichž názory užitečně shrnul J. Popela (1985), a při popisu českého souvětí z něho vycházel K. Svoboda. Právě spojování vět v souvětí mu umožnilo zamyslet se nad pojmy obsah a význam ještě z jiného hlediska.

Zatímco M. Dokulil a F. Daneš chápali pojem obsah v rovině myšlenkové, K. Svoboda uvažuje o věcném obsahu věty (denotátu) jako o předmětu myslí bez myšlenkového zpracování. Ten je omezen na jisté jeho složky a věcné vztahy mezi těmito složkami, ať je předmětem myslí skutečnost nebo něco neskutečného (Svoboda, 1972, s. 16). Ve věcněobsahové koordinaci jsou podle K. Svobody děje, substance nebo vlastnosti, z nichž žádný alespoň v daném případě nepůsobí na druhý, ani z něho nevzniká, ani není k druhému ve vztahu časově, místně nebo způsobově okolnostním, nebo pouze jeho vlastností; např. děj „hraní dívek s panenkami“ a děj „pobíhání chlapců po lese“ (tamtéž, s. 38).

Od věcného obsahu liší K. Svoboda věcný význam, který je už ovšem jazykový (syntaktický, lexikální, morfologický), protože se jím rozumí předmět myslí už v nějakém myšlenkovém procesu, předmět myslí, který je vyjádřený větou, konkrétní výpovědí a větným vzorcem (tamtéž, s. 17). Tých věcný obsah je často možné myslit v několikerém myšlenkovém procesu a vyjádřit strukturou parataktickou i hypotaktickou. Uvedené věcněobsahové složky, které jsou v poměru věcněobsahové koordinace, lze vyjádřit strukturou parataktickou *Dívky si hrály s panenkami a chlapci pobíhali po lese*, ale i strukturou hypotaktickou *Zatímco dívky si*

¹ Článek byl napsán v létě 2006, kdy vznikl propracováním mého stručného stanoviska k pojmu souřadnost (parataxe) u J. Hrbáčka při recenzi knihy E. Hošnové (Štěpán, 2006, s. 226–227).

*hrály s panenkami, chlapci pobíhali po lese.*² Obě struktury mají tedy týž věcný obsah, ale různý věcný význam (první souvětí syntaktickovýznamový a formální vztah koordinace, druhé syntaktickovýznamový a formální vztah subordinace).

Jsou ovšem i věcněobsahové složky, které jsou ve vztahu věcněobsahové subordinace (determinace), např. „soused je nemocen“ a „soused nechodí do práce“; jeden děj je určován (vyvoláván) dějem jiným. V myšlenkovém procesu je lze však uvést do vztahu syntaktickovýznamové a formální koordinace: *Soused je nemocen a nechodí do práce*, resp. *Soused je nemocen, a proto nechodí do práce*, nebo do vztahu syntaktickovýznamové a formální subordinace: *Soused nechodí do práce, protože je nemocen*. Podle K. Svobody je syntaktickovýznamový vztah koordinace vždy ve shodě s formálněsyntaktickou koordinací (parataxí), syntaktickovýznamový vztah koordinace se však může lišit od věcněobsahového vztahu koordinace (Svoboda 1972, s. 38).

Cílem tohoto příspěvku je zabývat se hlavně terminologickou problematikou v nejnovějších popisech české syntaxe,³ a to vztahem pojmů-termínů koordinace – subordinace (determinace) a parataxe – hypotaxe (1), pojmem zmnožení syntaktické pozice ve vztahu k pojmu koordinace (2) a nejnovějším pojetím souřadnosti (parataxe) u J. Hrbáčka (3). K interpretaci těchto pojmů-termínů využiji Svobodova pojetí věcného obsahu, věcného významu a formy věty (souvětí).

1. Pokud jde o vztah pojmů-termínů koordinace – subordinace (determinace) a parataxe – hypotaxe, v nejnovějších českých pojetích můžeme vysledovat asi dvě linie.

Za prvé je to linie představovaná hlavně M. Dokulilem už v uvedeném článku z roku 1958, který publikoval s F. Danešem. M. Dokulil tehdy i později⁴ zastává stanovisko, že dvojice termínů koordinace – subordinace a parataxe – hypotaxe jsou synonymní. Zdá se, že toto pojetí, které je podle M. Dokulila běžné ve slovnících lingvistické terminologie, v nejnovějších syntaktických pracích u nás ustupuje.

Druhou linii můžeme najít již u V. Šmilauera (1947, s. 40), který rozlišil koordinaci a determinaci jako vztahy významové (obsahové) a parataxi a hypotaxi jako vztahy mluvnické (formální). V. Šmilauer ovšem ještě tehdy neoddělil rovinu obsahu a významu. Rozlišování termínů koordinace a parataxe, popř. dalších termínů, převažuje v našich nejnovějších syntaktických pracích a nacházíme ho – necháme-li stranou práce z padesátých až sedmdesátých let – především u M. Grepla a P. Karlíka (srov. i jiní v oddílu 2 a 3).

² Srov. o takových konstrukcích s věcněobsahovou koordinací zapojených do složitého souvětí J. Štěpán (1990).

³ Ze zahraničních knižních monografií o koordinaci srov. alespoň E. Lang (1977).

⁴ Je to v redakční poznámce k článku E. Koktové (1977, s. 90).

Podle M. Grepla a P. Karlíka (1986) se pro syntaktické vztahy větných členů a vět, které jsou východiskem jejich popisu, užívá termínů subordinace – koordinace (s. 201), pro vyjádření těchto vztahů, pro způsob spojení vět termínů hypotaxe – parataxe (s. 346–347). Jejich definice subordinace obsahuje rys formálněsyntaktický (jeden člen je na druhém syntakticky závislý) a rys syntaktickovýznamový a věcněobsahový (jeden výraz je druhým blíže určován, s. 201). Uvedené dva rysy má i definice koordinace (oba členy jsou formálněsyntakticky nezávislé, syntaktickovýznamově a věcněobsahově se nedeterminují, nelze se jedním na druhý zeptat, s. 201). Uvádění shody syntaktickovýznamové koordinace s formálněsyntaktickou koordinací (parataxí) je stejné jako u K. Svobody. Věcněobsahově je vymezen vztah apoziční, protože jím „bývají spojeny dva výrazy, které označují v podstatě tutéž skutečnost (osobu, jev nebo událost)“. (Grepl – Karlík 1986, s. 220).

V novější publikaci stejných autorů (Grepl – Karlík 1998) se už nevychází ze základních syntaktických vztahů, a proto se s pojmem koordinace pracuje jen v omezené míře. Metodologicky nově jsou však především rozlišeny výklady o větě, jejichž autorem je P. Karlík, a o výpovědi (M. Grepl).⁵

V oddíle Věta není samostatný výklad o souvětí, protože východiskem je sémantická a syntaktická klasifikace predikátů a s ní související valenční přístup k větě. Jen u spojení dvou výrazů, které mají stejnou větněčlenskou funkci, se užívá termín několikanásobný větný člen; u spojení vět se uvádí, že předpokladem jejich spojitelnosti je souvislost obsahová. Ve Skladbě češtiny se uvádějí druhy meziprozopozičních vztahů a tam u spojení dvou propozic, u nichž není vztah sémantické závislosti, se uvažuje o koordinačních spojeních vět (s. 355). Podle způsobu spojení vět se rozlišuje spojení parataktické (souřadné) a hypotaktické (podřadné).

V oddíle Výpověď (s. 410n.) se uvažuje obecně o věcném obsahu u aktu referenčního a predikačního. Nepíše se pochopitelně o věcněobsahové koordinaci a věcněobsahové determinaci, protože v gramatikách to nebývá zvykem.

2. V akademické Mluvnici češtiny (F. Daneš – M. Grepl – Z. Hlavsa 1987, s. 391n.) se ve výkladech o jednoduché větě koordinace chápe jako zvláštní případ tzv. zmnožení syntaktické pozice.⁶ Pro pochopení pojetí zmnožení a koordinace je třeba se nejprve širěji zabývat jeho postavením ve valenční syntaxi akademické mluvnice.

⁵ Podobně je tomu už v publikaci P. Karlík – M. Nekula – Z. Rusínová (1995).

⁶ Jako samostatné heslo ho uvádí P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová 2002, s. 567. Uvádí ovšem i hesla koordinace (s. 232) a parataxe (souřadnost formální) (s. 309).

Vztah zmnožení je zde druhým základním vztahem vedle dominance, protože jen násobí obsazení jedné pozice (F. Daneš – M. Grepl – Z. Hlavsa 1987, s. 15). Podle J. Hrbáčka (1997) vztah dominance nelze ztotožňovat se vztahem závislosti. Vztah závislosti (podřadnosti, subordinace) je základním vztahem větným v nevalenční tradiční analytické syntaxi. Termín dominance podle něho nebyl zvolen proto, aby vystřídal termín závislost, ale proto, aby vyhověl tomu, že ve valenční syntaxi je podmět dominován přísudkem, podobně jako přísudkem je dominován předmět. Z toho J. Hrbáček vyvozuje, že termín dominance není jen vztahem větným, nýbrž i větotvorným,⁷ patří do valenční syntaxe. J. Hrbáček považuje za větotvornou nejen dominaci, ale i zmnožení. Vychází přitom z rozlišování valenční a analytické syntaxe; v analytické syntaxi se podle J. Hrbáčka analyzuje konkrétní hotová věta z hlediska vnímatele, recipienta, ve valenční syntaxi se popisuje tvoření věty z hlediska jejího tvůrce, produktora (1996, s. 312n.). Toto pojetí syntaxe bylo v poslední době kritizováno, protože nemá oporu v současné psycholingvistice (Machová 2005, s. 26; O. Uličný 2005, s. 35).

Vraťme se nyní k pojetí koordinace ve valenční syntaxi akademické mluvnice. Koordinaci ve větě jednoduché zpracoval P. Piřha. Vymezuje ji z několika hledisek. Nejprve vychází z věcného obsahu, když v rámci zmnožení syntaktické pozice odlišuje koordinaci, o které píše, že „jednotlivé složky koordinační skupiny (několikanásobného větného členu) označují různé referenty“ (Daneš – Grepl – Hlavsa, 1987, s. 392), od adordinance, u které „adordinanční skupina je konstruována tak, že se její složky potenciálně vztahují k témuž referentu“ (s. 392). V dalším výkladu akademické mluvnice se pak koordinace vymezuje i z dalších hledisek („výrazy téže syntaktické platnosti, s touž sémantickou rolí a s touž funkcí v rámci aktuálního členění“, s. 393). Navazuje se na Šmilauerovo pojetí (1966), když u významového vztahu koordinace se uvažuje o tom, že se vyjadřuje výrazovými prostředky, jimiž je juxtaopozice, parataxe a hypotaxe, přičemž základní je parataxe (s. 394).

Výklady o souvětí napsal v akademické mluvnici J. Hrbáček a ten už nepracuje u souřadného souvětí s termínem zmnožení syntaktické pozice. V souvětí, které se skládá z vět hlavních, mezi nimiž jsou hlavně koordinační vztahy, nelze totiž termín zmnožení dost dobře aplikovat, tam se hlavně uvažuje o sémantické (obsahové) paralelnosti propozic, která se chápe věcněobsahově: „Fakty reálné situace odpovídající dvěma propozicím... jsou v tomto případě pojímány jako samostatné, na sobě věcně (podtrhl J. Š.) nezávislé, avšak nějak spolu souvisící a tvořící tak jistý obsahový celek“ (F. Daneš – M. Grepl – Z. Hlavsa 1987, s. 453).

⁷ J. Hrbáček zde ovšem větotvornost chápe jinak, než bývá běžné, např. u V. Šmilauera je ze základních syntaktických vztahů větotvorná jen predikace, srov. V. Šmilauer 1966, s. 53.

Koordinální vztahy v souvětí se podobně jako ve větě jednoduché vyjadřují parataktickým nebo hypotaktickým spojením (vět), popř. též asyndeticky (juxtapozičně) (s. 446). Termín zmnožení syntaktické pozice využil J. Hrbáček jen v podřadném souvětí s vedlejšími větami ve vztahu koordinace (s. 541).

Na pojetí akademické mluvnice, že koordinace je ve větě jednoduché jedním typem zmnožení, navázala H. Běličová (H. Běličová – J. Sedláček 1990, s. 9). Podle ní je toto zmnožení také výsledkem transformace z několika základových struktur, srov. *Navštívili jsme dědečka a babičku* = *Navštívili jsme dědečka* + *Navštívili jsme babičku* (Piřha 1966, 1986). V další své knize H. Běličová (H. Běličová – L. Uhlířová 1996, s. 147–154) už nepracuje s termínem koordinace, ale s termínem několikanásobnost větných členů.

Také J. Novotný (1994) vychází z akademické mluvnice, když při charakteristice jednoduché věty pracuje s termínem koordinace jako jedním typem zmnožení (vedle apozice). Charakterizuje ho věcněobsahově i věcněvýznamově: „Členy skupiny označují různé jevy skutečnosti (nebo představy). Koordinací vznikají větné členy zvané několikanásobné“ (s. 154). Za formální vyjádření koordinace považuje, jak je běžné, parataxi.

3. Nejnověji se pojmy koordinace a parataxe (souřadnost) zabýval ve svém svébytném pojetí J. Hrbáček.

J. Hrbáček v souladu s pojetím V. Šmilauera považuje koordinaci (determinaci, predikaci a apozici) za syntaktické vztahy sémantické a odlišuje je od vztahů formálněsyntaktických, jimiž je závislost (podřadnost, hypotaxe), souřadnost a řazení (obojí označuje jako parataxe) (J. Hrbáček 1996, s. 249). Oba druhy těchto vztahů podává ve výkladech o větě bez zřetele k obsahu. O věcném obsahu věty uvažuje až ve výkladech o výpovědi, kde se na okraj zmiňuje stručně o vztahu referenčním, podrobněji o predikaci (stranou nechává věcněobsahovou koordinaci a determinaci) (s. 226–227). Je to ovšem v souladu s tím, že větu chápe jako základní gramatickou jednotku s určitým slovesným tvarem (s. 245), kdežto výpověď jako elementární jednotku promluvy, která má nějaký věcný obsah (gramatickou formu větnou i nevětnou, intonační uzavřenost atd.) (s. 225).

Skutečnost, že J. Hrbáček vylučuje věcný obsah z výkladů o větě (výpovědi),⁸ způsobuje, že potom vytváří některé kontradiktorické pojmy-termíny. K tomu jsem se už stručně vyjádřil (Štěpán 2006, s. 226–227), nyní toto vyjádření zdůvodním. Tak např. ve větě (*Lopatu najdeš*) *vzadu na zahradě u plotu* uvažuje v neuzávorkované části věty u příslopečného určení místa o souřadném spojení členů v determinačním vztahu (Hrbáček

⁸ Nepřihlížení k věcnému obsahu srov. už J. Hrbáček (1972).

1996, s. 258).⁹ K pojmu souřadnost byl zde J. Hrbáček přiveden tím, že členy v neuzávorkované části věty mají stejnou větněčlenskou funkci.¹⁰ Podle mého názoru členy tohoto spojení pojmenovávají tři různé jevy předmětu myslí: adverbium označuje umístění lopaty podle lidské (subjektivní) orientace vzhledem k domu, předložkové pády substantiv pojmenovávají objektivní umístění lopaty ve vztahu k zahradě a plotu. Tyto tři jevy předmětné skutečnosti na sebe vzájemně nepůsobí, jsou vedle sebe jen přiřazeny, jde o věcněobsahovou koordinaci. To je termín věcněobsahový, nejde o souřadnost (souřadnost je termín formálněsyntaktický). J. Hrbáček souřadnost považuje za termín formálněsyntaktický (s. 249), ale nevykládá ho v rámci vztahů formálněsyntaktických, nýbrž samostatně (s. 254, 257–258). Věcněobsahová koordinace tří jevů předmětu myslí je formálně (jazykově) ztvárněna ve větě podle mého názoru jako slabá řetězcová¹¹ závislost na slovese, která vytváří jednotku vyšší, než je skladební dvojice (Štěpán 1989, s. 14). Jeví se proto jako věcněvýznamová determinace, u níž lze uvažovat o tom, že třetí sémanticky nejužší příslovečné určení místa determinuje druhé, jež je sémanticky širší, a to první, které je sémanticky nejširší (F. Kočiš 1988, s. 95). Rozpor mezi věcněobsahovou koordinací a formálněsyntaktickou řetězcovou závislostí je příčinou toho, že nemusí být vždy jasné, co je uvnitř uvedené věty determinováno čím.

Stejnou větněčlenskou funkci jako uvedená příslovečná určení místa mají i jiné větné členy, a proto také tam uvažuje J. Hrbáček o formálněsyntaktické souřadnosti.

Jsou to především několikanásobné větné členy, které jsou pojmenováními různých předmětů myslí a které jsou v koordinačním vztahu, srov. *Koupil jablka, hrušky a švestky* (Hrbáček 1996, s. 257). Podobně jako u uvedeného příslovečného určení jde podle mého názoru také o věcněobsahovou koordinaci, ta je však zde formálně ztvárněna parataxí (souřadností) a jeví se proto jako věcněvýznamová koordinace. Tady problém není.

Specifická je situace tehdy, jestliže stejnou větněčlenskou funkci plní různá pojmenování téhož předmětu myslí. Jsou zde dva odlišné případy. Za prvé J. Hrbáček uvažuje o souřadně spojených členech v apozičním vztahu (podobně jako V. Mathesius), srov.

⁹ Pojem-termín souřadnost determinační byl kritizován v článku E. Hajičové – J. Panevové – P. Sgalla (2002, s. 171).

¹⁰ K užití termínu souřadnost zde byl zřejmě inspirován V. Mathesiem, který ho užil při své definici apozičního vztahu, jehož prvky mají také stejnou větněčlenskou funkci, srov. „Apozice je nevětná predikace vyjádřená prostě přiřazeným souřadným výrazem jmenným“ (Mathesius 1947, s. 303). Původní Mathesiova definice ovšem byla: „Apozice je polovětná vazba přísudková, kterou se nějaký výraz jmenný v jakékoliv funkci větné určuje jiným výrazem jmenným, jenž je s prvním souřadný, tj. ve stejném pádě, a je k němu prostě přiřazen.“ (Mathesius 1942, s. 83). Tato definice ovšem obsahovala navíc výraz „určuje“, který je z jiné roviny než formálněsyntaktický výraz „souřadný“.

¹¹ K termínu řetězec srov. J. Štěpán (1988).

K. Novák, žák naší školy, byl odměněn, kdy jde o volné (nesplývavé) spojení substantiv. Za druhé píše o souřadně spojených členech v determinačním vztahu (o kontradiktoričnosti tohoto termínu viz už výše pozn. 9), srov. *Na řece Vltavě byla obnovena lodní doprava* (s. 258). Zde se jedná o těsné spojení substantiv.¹²

J. Hrbáček tradiční formálněsyntaktický pojem-termín souřadnost na jedné straně rozšířil; za souřadnost považuje vztah mezi členy (a vedlejšími větami nebo mezi členy a vedlejšími větami) stojícími v syntaktické struktuře na stejné rovině, souřadnost je výsledkem opakujícího se stejného druhu vztahu ke společnému nadřazenému větnému členu (nebo větě). Na druhé straně pojem-termín souřadnost zúžil, protože do něho nezařazuje vztah mezi členy (častěji větami) vzájemně na sobě nezávislými (nepodřízenými), vzniklými pojmenováním členů (nebo vět) v nějaké významové souvislosti. Takový formálněsyntaktický vztah nazývá řazením.¹³ Tento termín přenáší z roviny textu do roviny souvětí. Vychází totiž z tvrzení, že řazení je lineární přidávání jedné věty (výpovědi) k druhé, a proto řazením pro něj je nejen juxtapozice vět (výpovědí) *Slunce svítí. Vítr fouká*, ale i tradiční souřadné souvětí *Slunce svítí, ale vítr fouká*. O řazení uvažuje J. Hrbáček také v rámci věty jednoduché, v níž řazené větné členy rozvíjejí jeden společný člen řídicí, ale různým způsobem, např. *Musíme jít rychle a nejkratší cestou*, kde se jedná o různá příslovečná určení.

4. Pokusili jsme se ukázat, že zřetel k předmětu myslí bez myšlenkového zpracování, tj. k věcnému obsahu, umožňuje přesněji interpretovat pojmy-termíny koordinace a parataxe (souřadnost) v nejnovějších popisech české syntaxe.

Literatura

BĚLIČOVÁ, H. – SEDLÁČEK, J. (1990): *Slovanské souvětí*. Praha: Academia. Rec. P. Karlík, *Slavia* 61, 1992, s. 203–206.

BĚLIČOVÁ, H. – UHLÍŘOVÁ, L. (1996): *Slovanská věta*. Praha: Euroslavica. Rec. R. Zimek, *Slavia* 66, 1997, s. 224–227; F. Štícha, *NŘ* 81, 1998, s. 147–154; H. Kurzová, *LF* 122, 1999, s. 285–288.

DANEŠ, F. – GREPL, M. – HLAVSA, Z. (eds.) (1987): *Mluvnice češtiny, 3: Skladba*. Praha: Academia. Rec. P. Adamec, *SaS* 50, 1989, s. 217–222.

DOKULIL, M. – DANEŠ, F. (1958): K tzv. významové a mluvnické stavbě věty. In: *O vědeckém poznání soudobých jazyků*. Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 231–246.

GREPL, M. – KARLÍK, P. (1986): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství (dále jen SPN). Rec. Z. Hlavsa, *SaS* 50, 1989, s. 222–226; E. Macháčková, *NŘ* 72, s. 151–156.

GREPL, M. – KARLÍK, P. (1998): *Skladba češtiny*. Olomouc: Votobia. Rec. J. Panevová, *SaS* 60, 1999, s. 53–59.

HAJIČOVÁ, E. – PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (2002): K nové úrovni bohemistické práce: Využití anotovaného korpusu (1. část). *SaS* 53, 161–177.

¹² K volnosti a těsnosti srov. B. Havránek – A. Jedlička (1988, s. 377–378).

¹³ Termín „řazení“ pro vztah v rovině sémantické užil už B. Havránek (1961, s. 76).

- HAVRÁNEK, B. (1961): K otázce syntagmatu. *SaS* 22, s. 76–77.
- HAVRÁNEK, B. – JEDLIČKA, A. (1988): *Česká mluvnice*. 6. vyd. Praha: SPN. Rec. 2. vyd. F. Kopečný, *SaS* 23, 1962, s. 46–58.
- HRBÁČEK, J. (1972): Pokus o výklad přístavkového vztahu. *SaS* 33, s. 223–228.
- HRBÁČEK, J. (1996): Věta a výpověď. In: M. Čechová a kol., *Čeština – řeč a jazyk*. Praha: Institut sociálních vztahů. Rec. J. Kořenský, *SaS* 43, 1997, s. 305–311.
- HRBÁČEK, J. (1997): K problematice syntaktických vztahů a jejich terminologie. *NŘ* 80, s. 169–177.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – PLESKALOVÁ, J. (eds.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- KARLÍK, P. – NEKULA, M. – RUSÍNOVÁ, Z. (eds.) (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny. Rec. L. Uhlířová, *Slavia* 65, 1996, s. 495–504; J. Panevová, *JazAkt* 33, č. 3–4, s. 20–33; F. Štícha, *NŘ* 79, 1996, s. 252–265.
- KOČIŠ, F. (1988): *Podrad'ovacie syntagmy v slovenčine*. Bratislava: Veda. Rec. J. Štěpán, *SaS* 50, 1989, s. 300–304.
- KOKTOVÁ, E. (1977): K problematice nominální apozice. *SaS* 38, s. 90–102.
- LANG, E. (1977): *Semantik der koordinativen Verknüpfung*. Berlin: Akademie-Verlag. Rec. P. Piřha. *SaS* 40, 1979, s. 240–243.
- MACHOVÁ, S. (2005): Závislostní syntax. In: *Aktuálne otázky súčasnej syntaxe*. Bratislava: Veda.
- MATHESIUŠ, V. (1942): Řeč a sloh. In: *Čtení o jazyce a poesii*. Praha: Družstevní práce, s. 13–102.
- MATHESIUŠ, V. (1947): Podstata aposice a její druhy. In: *Čeština a obecný jazykozpyt*. Praha: Melantrich, s. 302–318.
- NOVOTNÝ, J. (1994): *Nástin syntaktického popisu češtiny (na základě valenční teorie)*. Ústí nad Labem: Univerzita J. E. Purkyně.
- PÍŘHA, P. (1966): On the Problem of Coordinative Conjunctions in the Analysis of Czech. In: *Prague Studies in Mathematical Linguistics, 1*. Praha: Academia, s. 195–217.
- PÍŘHA, P. (1986): Lexikální ukazatele nemořnosti dekomponovat věty s koordinací. *SaS* 47, 96–104.
- POPELA, J. (1985): K otázce jazykové stylizace myšlenkového obsahu. In: *Slavica Olomucensia 5. Sborník věnovaný šedesátinám R. Zimka*. Praha: SPN, s. 171–180.
- SVOBODA, K. (1972): *Souvětí spisovné češtiny*, Praha: Universita Karlova. Rec. J. Novotný, *NŘ* 57, 1974, s. 208–214.
- ŠMILAUER, V. (1947): *Novočekská skladba*. Praha: Ing. Mikuta. 2. vyd. 1966, Praha: SPN. Rec. 1. vyd. J. Haller, *NŘ* 32, 1948, s. 134–139.
- ŠTĚPÁN, J. (1988): K termínu řetězec v syntaxi. *SaS* 49, s. 216–220.
- ŠTĚPÁN, J. (1989): K složeným příslovečným určením prostoru a času. *SaS* 50, s. 10–14.
- ŠTĚPÁN, J. (1990): K některým transformacím podřadného slořitého souvětí. *SaS* 51, s. 16–20.
- ŠTĚPÁN, J. (2006): [recenze] Eva Hošnová, *Studie z novočekské syntaxe (konjunkce, pronominalizace)*. *SaS* 67, s. 226–230.
- ULIČNÝ, O. (2005): Syntaktický popis jazyka a jeho místo ve škole. In: *Syntax a jej vyučovanie* 3. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa.

Představová schémata a popis jazyka (Schéma cesty v češtině)

Lucie Saicová Římalová

K důležitým pojmům kognitivní lingvistiky patří tzv. představová schémata (image schemas, srov. Johnson, 1987), tj. obecné struktury, které uspořádávají lidskou zkušenost. Vznikají na základě každodenního setkávání s různými opakujícími se vzorci, často souvisejí s tělesností, vnímáním, pohybem prostorem, manipulací s předměty atd. Jsou pro lidskou kognici zcela zásadní: „... in order for us to have meaningful, connected experiences that we can comprehend and reason about, there must be pattern and order to our actions, perceptions, and conceptions. A schema is a recurrent pattern, shape, and regularity in, or of, these ongoing ordering activities“ (Johnson, 1987, s. 29). Mezi základní představová schémata se řadí např. představové schéma nádoby, cyklu, spojení, rovnováhy, části a celku, škály aj. (jejich přehled podává Johnson, 1987, s. 126).

Zkoumání představových schémat má v kognitivně orientované jazykovědě relativně dlouhou tradici a zájem o ně stále trvá. V české lingvistice však představovým schématům zatím nebyla věnována systematictější pozornost, většinou jsou příležitostně využívána při analýzách metafor, např. při bádání o jazykovém obraze emocí nebo při interpretacích uměleckých děl (srov. Vaňková a kol., 2005; zde i odkazy na další literaturu). Projevy schémat v jazyce jsou ale mnohem bohatší – a mnohem bohatší jsou i možnosti jejich využití při analýze. V této práci se pokusíme ukázat oblasti, do nichž se představová schémata mohou v jazyce promítat. Využijeme k tomu český jazykový materiál a jedno ze základních představových schémat – schéma cesty (ve smyslu pohybu po cestě).

1. Představové schéma cesty

Odborná literatura označuje představové schéma cesty (path) také jako schéma zdroj/východisko–cesta–cíl (the source–path–goal schema; např. Lakoff, 1987, s. 275), schéma z–do (from – to schema; Johnson, 1987, s. 28) a někteří autoři hovoří o metafoře cesty (journey; např. Lakoff – Johnson, 1980, s. 44–45).

Johnson (1987, s. 116) hodnotí schéma cesty jako jednu z nejběžnějších struktur vycházejících z naší tělesné zkušenosti. Základními složkami schématu (srov. např. Lakoff, 1987, s. 275) jsou východisko; cíl; cesta (spojení)¹ mezi východiskem a cílem; směřování

¹ Johnson (1987, s. 113) specifikuje spojení také jako sekvenci sousedících míst, která spojují východisko a cíl.

(vektor) specifikující „pohyb“ od východiska k cíli. Podle Johnsona (1987, s. 114) patří mezi vlastnosti schématu cesty také to, že při pohybu z východiska do cíle musíme projít postupně všemi body mezi nimi, že cestu můžeme vnímat jako směřující od východiska k cíli, že jí můžeme připisovat časový rozměr související s tím, že pohyb probíhá postupně, a že v bodě, který je dále od východiska, jsme později než v bodě, který je východisku blíže. Lakoff a Johnson (1987, s. 90) k vlastnostem cesty řadí i to, že cesta definuje dráhu a že dráha má podobu povrchu. Dirven a Verspoor (1998) upozorňují ještě na skutečnost, že složky schématu cesty jsou v lidské zkušenosti hierarchizovány. Např. u lidských činností je obvykle důležitější cíl než východisko a zároveň jsou cíl i východisko důležitější než cesta; tuto hierarchii autoři označují jako princip převahy cíle nad východiskem („goal-over-source“ principle; Dirven – Verspoor, 1998, s. 89).

Schéma cesty se nemusí vždy uplatňovat ve výše uvedené základní podobě, ale může se také různě transformovat. K typickým transformacím patří např. změna ze zaměření na cestu (path-focus) na zaměření na konečnou pozici (end-position focus). V tomto kontextu bývají často uváděny příklady typu *He walked over the hill / Šel přes kopec* (tj. pohyb subjektu po nějaké dráze přes kopec – základní schéma) vs. *He lives over the hill / Bydlí za kopcem* (tj. statické umístění subjektu do konečného bodu cesty – zaměření na konečnou pozici) vs. *The road goes over the hill / Cesta jde (vede) přes kopec* (zaměření na cestu); srov. např. Janda (2006, s. 26). Uplatnit se může i transformace, kdy při sledování pohybujícího se objektu mentálně sledujeme či rekonstruujeme dráhu jeho pohybu (srov. Johnson, 1987, s. 26). A zmínit bychom měli i tzv. fiktivní pohyb, kdy je nějaká entita ztvárněna jako pohybující se, přestože se ve skutečnosti nepohybuje. Typickými příklady jsou výpovědi jako *The road goes from London to Brighton / Cesta jde z... do...* (srov. např. Evans, 2004, s. 207), které L. Talmy označuje jako případy fiktivního pohybu založené na „pokrývání“ cesty (coverage-path fictive motion), tj. případy, v nichž je pohyb připisován cestě, po níž se určitá entita pohybuje (cit. dle Evans, 2004, s. 207).

Schéma cesty zasahuje do mnoha oblastí lidského myšlení (a také jazyka), což souvisí mj. s obecnější tendencí lidské mysli „přeměňovat“ neprostorové jevy a problémy na problémy prostorové. Např. Levinson (2003, s. 16) tento jev hodnotí dokonce jako jeden ze základních „triků“ lidské kognice. Prostor pak bývá v kognitivním přístupu pokládán za základní (tzv. zdrojovou doménu; srov. Lakoff – Johnson, 1987). Cílovými doménami, do nichž se vlastnosti prostorových jevů přenášejí, bývá vnímání času, různých vztahů (rodinných, sociálních), emocí (srov. též Lakoff – Johnson, s. 117–118); „prostorové“ metafory se využívají rovněž v matematice, v hudbě a v mnoha dalších oblastech (srov. např. Levinson,

2003, s. 16). Představové schéma cesty je podstatnou součástí těchto procesů, neboť se týká velmi základní lidské zkušenosti – pohybu prostorem.

2. Představové schéma cesty v češtině

Představové schéma cesty a pohybu po ní je v jazyce možné vysledovat na jeho různých „rovinách“, vždy ovšem v souvislosti s významem a jeho různými „druhy“.² V češtině patří mezi nejvýraznější oblasti, do nichž se schéma cesty promítá, tzv. obrazné vyjadřování (viz 2.1), vztahy mezi významy jednotek téhož významového pole (viz 2.2) a vztahy mezi významy téže jednotky (viz 2.3), ale schéma lze vyzorovat i u jevů obvykle řazených do gramatiky (viz 2.2 a 2.4). V další části se pokusíme ilustrovat alespoň tyto nejnápadnější projevy; uváděné příklady přitom pouze naznačují možnosti analýzy a většinou by si zasloužily podrobnější samostatné zpracování.

2.1 Zdrojová doména metafor

Jako první se nabízí sledovat metafory, popř. metonymie, jejichž zdrojovou doménou je cesta a pohyb po ní. Tomuto tématu byla věnována pozornost i v jiných jazycích, zejména v angličtině. Např. Lakoff a Johnson (1980, s. 89–100 a 44–45) zkoumají metafory DISKUSE (ARGUMENT) JE CESTA a LÁSKA JE CESTA. Přitom poukazují na to, že metafory se mohou lišit podle toho, jaký typ cesty (autem, vlakem, lodí) slouží jako východisko. Podle Kövecses (2000, s. 110) je cesta jednou ze základních zdrojových domén pro cílovou doménu lidských vztahů, velmi produktivní je (v angličtině) i metafora LÁSKA JE CESTA a ojediněle se ještě objevuje ROZKOŠ (LUST) JE CESTA. Lakoff (1987, s. 435 a 439) zmiňuje také metafory ČINNOST JE CESTA a ŽIVOT JE CESTA a upozorňuje, že cesta funguje jako metafora i pro samotné metaforické mapování, které je vlastně „cestou“ od zdrojové domény k cílové, přičemž samotná dráha je nespecifikovaná (Lakoff, 1987, s. 283).

V češtině slouží cesta jako zdrojová doména pro řadu metafor týkajících se lidského života (jeho průběhu a životních změn), vztahů, komunikace a mentálních aktivit. Cílovými bývají ty domény, v nichž je podstatné směřování k něčemu či zaměření na něco, proto se v nich z představového schématu cesty uplatňuje výrazně nejen pohyb po nějaké dráze, ale také to, že jde o pohyb k nějakému cíli. Souvisejí tedy i s metaforou ÚČEL JE FYZICKÝ CÍL (k tomu srov. Johnson, 1987, s. 117; viz rovněž Lakoff, 1987, s. 275).

² K tomu srov. jednu ze základních tezí kognitivní lingvistiky, že vše v jazyce nese význam (např. Janda, 2004).

K nejvýraznějším metaforám založeným na sledovaném schématu patří (LIDSKÝ) ŽIVOT JE CESTA. Metafora souvisí s konceptualizací času jako prostoru a uplatňuje se v ní i představové schéma nádoby (život jako nádoba). Život je ztvárněn jako prostor, v němž subjekt (typicky člověk) pobývá a jímž se pohybuje po určité dráze (srov. též Vaňková a kol., 2005, s. 105–106). Východisku obvykle odpovídá narození (a jeho různé okolnosti, např. předkové), „cílem“ nebo „koncem“ je smrt (např. *přišel na svět v Brně; odešel na věčnost*). Různé životní fáze a změny mohou být pojaty jako různé prostory, kterými se subjekt pohybuje – jeden opouští, do jiného vstupuje (např. *za svůj krátký život prošla již řadou zaměstnání; jejich syn už chodí do školy; odešel do důchodu*). To odpovídá výše uvedenému Johnsonovu popisu cesty jako řetězce souvisejících míst, které při pohybu po cestě musí pohybuující se subjekt postupně projít.

Schéma se uplatňuje také v metafoře MEZILIDSKÉ VZTAHY JSOU CESTA, a to často spolu s metaforami VZRŮSTAJÍCÍ BLÍZKOST JE VZRŮSTAJÍCÍ VLIV, EFEKT, SÍLA (srov. Lakoff – Johnson, 1980, s. 128–132), BLÍZKOST FYZICKÁ JE BLÍZKOST EMOCIONÁLNÍ atp. Např. sblížení či spojení osob může být označováno jako společný pohyb po cestě (např. *chodí spolu; manželství je společná cesta životem*). Pokusy připojit se k něčí cestě slouží jako obraz situace, kdy se jedna osoba snaží jiné zalíbit, což je často doprovázeno negativními konotacemi (např. *předcházet si někoho; lézt za někým; běhat za někým*). Přerušování či zhoršení vztahů je pojato jako pohyb po dvou různých cestách (*rozešli se, popř. i rozvedli se*; k tomu srov. schéma „spojení“ – Lakoff, 1987, s. 275).

Zmínit je třeba i metaforu MYŠLENÍ JE CESTA, tedy uplatnění schématu cesty při ztvárňování myšlení, usuzování a dalších podobných aktivit. Podle Johnsona (1987, s. 117) vnímáme pomocí schématu cesty ty mentální aktivity, které vedou k nějakým určeným výsledkům. V rámci této metafory se myslící subjekt pohybuje v nějakém prostoru, v němž je umístěna (nebo jímž přímo je) daná mentální aktivita, a snaží se směřovat svůj pohyb k cíli, např. řešení problému. Jako pohybuující se může být ztvárněn jak myslící subjekt (např. *při své úvaze vyšel z předpokladu, že...; došel k závěru, že...; přišel s novým nápadem*), tak i myšlenky a další mentální obsahy či aktivity (např. *myšlenky mu jdou hlavou; nechám si tvůj návrh projít hlavou; přišlo mu na mysl udělat něco*). S doménou mentálních aktivit je úzce svázána též metafora KOMUNIKACE JE CESTA, která se vztahuje především na aktivity jako produkce a recepce textů. Komunikát (např. čtený nebo produkováný mluvený text) bývá ztvárněn jako prostor, v němž se pohybuje subjekt (mluvčí, posluchač, čtenář atp. – *odbočil od tématu; šel rovnou k věci; přešel k dalšímu bodu programu; prošel si poznámky k přednášce*), ale jako pohybuující se může být pojat i komunikát sám (*studie vychází*

z předpokladu, že...; politikův projev nepřinesl žádné nové informace). Metafora souvisí také s metaforou „potrubí“ (conduit metaphor) a se schématem nádoby (srov. Lakoff – Johnson, 1980, s. 11–13; Lakoff, 1987, s. 272–273; jako nádoba může být pojat člověk, ale třeba i myšlenka).

Schéma pohybu po cestě se pojí i s rozmanitými neživými entitami spojenými s plynutím času, tedy s různými denními, ročními, životními aj. obdobími, událostmi atp. Schéma bývá využito několika způsoby. Daný jev může být pojat jako pohybující se (srov. metaforu MOVING TIME, Evans, 2004) a jeho pohyb je orientován vzhledem k subjektu, jehož se dané období, událost atp. týká: může se k subjektu (resp. k „místu“ jeho výskytu v čase) přibližovat (*přišla zima, přiblížily se Velikonoce, přišlo na něj spaní; za poslední rok se toho tolik seběhlo*), ale i se od něj vzdalovat (např. *dovolená utekla jako voda; přešlo mnoho zim*). Někdy je pohyb daného jevu vzhledem k „poloze“ subjektu jakoby směrově neurčený (*čas běží, čas letí; jak jde život, běh života*). Jako pohybující se však může být konstruován i příslušný subjekt, a to obvykle jako pohybující se směrem k danému období, události atp. (srov. metaforu MOVING EGO, Evans, 2004; např. *už se blíží ke konci studia*).

Pokud vezmeme v potaz i specifické varianty pohybu člověka po cestě jako stoupaní a klesání, pak lze uvažovat i o metaforách ZLEPŠENÍ JE CESTA NAHORU a ZHORŠENÍ JE CESTA DOLŮ, které souvisejí s metaforami jako NAHOŘE JE DOBŘE, DOLE JE ŠPATNĚ; VÍCE JE LÉPE, MÉNĚ JE HŮŘE (srov. Lakoff – Johnson, 1980, s. 14–21 a s. 22–24). Cílovými doménami pak mohou být změny sociálního postavení, kariéra atp. (např. *stoupat v hierarchii společnosti; sklouznout / padnout / klesnout na společenské dno*). O poklesu kvality psychického a fyzického stavu vypovídají obraty se slovesy *sejít / scházet*, např. *stárím*.

2.2 Vztahy ve slovní zásobě a mezi morfémy

Odras představových schémat najdeme i ve slovní zásobě, neboť v jazyce obvykle existují lexémy označující ty složky schémat, které jsou pro mluvčí daného jazyka podstatné. V případě schématu cesty by v češtině šlo především o různá pojmenování východiska, cíle, jejich spojení a pohybu mezi nimi (srov. různá označení východiska: *východisko, začátek, počátek, start* atd.). Dané lexémy se přitom mohou týkat jak cesty „fyzické“, tak „metaforické“ (např. *východisko turistických cest* vs. *východisko teoretického výkladu; začátek cesty za babičkou* vs. *začátek prázdnin* vs. *začátek života*).

Představové schéma lze však využít i jako (další) klíč k uspořádání těch částí slovní zásoby, které se v rámci označování různých složek určitého schématu vztahují k podobné

skutečnosti, tj. např. lexémů synonymních,³ resp. lexémů z téhož lexikálního pole. Jednotky označující podobný jev (např. pohyb) se totiž mohou vzájemně lišit právě tím, která ze složek představového schématu (v tomto případě schématu cesty) se v jejich významu projevuje nejvýrazněji. V češtině např. existuje značné množství sloves označujících (fyzické) přemístění člověka z jednoho místa na jiné.⁴ Pro neprefigovaná slovesa tohoto typu je důležitý především způsob pohybu (srov. např. „neutrální“ *jít* vs. pomalé a obtížné *pajdat*, *kulhat* vs. rychlé *běžet*) a dále prostředí, v němž pohyb probíhá (srov. *jít* po pevné zemi vs. *brodit se* např. vodou nebo blátem vs. *letět* vzduchem v letadle), a dráha pohybu (srov. např. *jít* vs. *kličkovat*, *korzovat*). U prefigovaných sloves jsou však zdůrazněny složky jiné: především oba koncové body pohybu, tj. východisko a cíl (srov. *odjet odněkud*, *vyběhnout z domu* vztahující se k východisku vs. *přiběhnout k někomu*, *zajet do garáže* vztahující se k cíli), a dráha, po níž pohyb probíhá (srov. *obejít překážku*, *podejít silnici podchodem*, *přejít přes přechod*).⁵

Také rozdíl mezi slovesy tzv. determinovanými (*jít*, *jet*, *běžet* atd.) a nedeterminovanými (*chodit*, *jezdit*, *běhat* atd.) je možné vykládat z hlediska představového schématu cesty:⁶ zatímco nejtypičtější (prototypický) význam sloves determinovaných je založen na nejuplněnější podobě představového schématu cesty, významy méně typické a významy sloves nedeterminovaných od některých složek schématu abstrahují. Determinovaná slovesa se tedy prototypicky vztahují k pohybu konkrétního hybatele z nějakého místa po nějaké dráze k nějakému cíli, přičemž tento pohyb probíhá jednou, při konkrétní příležitosti (např. *maminka jde /právě teď/ z práce domů*). Nedeterminovaná slovesa (a méně typické významy sloves determinovaných) označují např. pohyb bez specifikovaného cíle (např. *celý den chodil po pokoji sem a tam*) nebo pohyb, který není již spojen pouze s jednou konkrétní situací (*běhá pro zdraví*; *jejich syn už chodí do školy* aj.). Prototypický význam nedeterminovaných sloves označuje pohyb (chůzi) konkrétního pohybujícího se subjektu, který se pohybuje po jedné dráze opakovaně tam a zpět (např. *maminka chodí každý den z práce stejnou cestou*).⁷

Pomocí představových schémat lze popisovat rovněž významy předložek. Schéma cesty je vhodné zejména pro analýzu těch předložek, které vyjadřují konkrétní prostorové dynamické významy nebo významy, u nichž je ještě spojení s konkrétními dynamickými významy zřetelné. Opět by bylo možné sledovat, které předložky se vztahují ke kterým

³ K synonymním řadám srov. např. Filipec (1961).

⁴ Podrobnou analýzu viz Saicová Římalová (2008 a v tisku a; zde i odkazy na další literaturu).

⁵ Srov. též Daneš – Hlavsa a kol. (1981, s. 98–100) a jejich poznámky, že některá prefigovaná slovesa implikují např. cíl děje, dráhu nebo východisko.

⁶ Základní literaturu o těchto slovesech viz např. in Mrhačová (1993), ESČ (2002).

⁷ Podrobnou analýzu viz Saicová Římalová (v tisku b).

složkám schématu. Např. z primárních předložek odkazují k východisku *z*, *od* s genitivem, k cíli *do* s genitivem, *k* s dativem, *na* s akuzativem, k dráze *pod*, *nad*; dráhy se týká i řada předložek sekundárních jako *skrz*, *mezi*, *kolem*, *okolo*, *podél* aj. Konstrukce s různými předložkami odkazujícími k východisku a cíli také různě ztvárňují podobu těchto koncových bodů pohybu a často i přesněji určují, kde přesně pohyb začíná, resp. končí. Např. (*dát něco*, *hodit něco*, *jít* atp.) *do* + genitiv / *na* + akuzativ / *k* + dativ specifikují, zda je cíl pohybu pojat jako ohraničený prostor (*do*), plocha (*na*) nebo spíše jako nečleněný orientační bod (*k*) a zda pohyb končí „uvnitř“ takto vymezeného cíle (*do*, *na*), nebo jen k bodu vymezenému jako cíl směřuje (*k*). Zároveň se ukazuje, že variant vztahujících se k různým podobám cíle je více než variant vztahujících se k východisku, a potvrzuje se tak i v češtině předpoklad, že pro člověka bývá důležitější cíl než východisko (viz výše).

Obdobně jako u „celých“ slov je možné pracovat s představovými schémata i u morfémů – mj. u kořených morfémů s relevantním významem nebo u předpon. Např. prefixy, které se objevují u výše uvedených sloves typu *odjet*, *vyběhnout*, *přijít*, *zajet*, *se* – často spolu s dalšími prvky, např. předložkami (viz výše) – podílejí i na různém ztvárnění východiska a cíle. Podobně jako předložky je mohou pojímat jako trojrozměrný prostor (např. *vejít* – *do domu*, *vyjít* – *z domu*), v němž pohyb začíná nebo končí, jako bod, vzhledem k němuž je pohyb orientován (*odrazit se od něčeho*) atd.

2.3 Vztahy mezi významy téže jednotky

Představové schéma lze využít rovněž k interpretaci vztahů mezi jednotlivými významy vybraných lexémů (popř. i některých morfémů), kdy může pomoci ukázat souvislost mezi těmi významy, které se jeví vzájemně dosti vzdálené.

Schéma cesty se projevuje opět především u lexémů, které se vztahují k jeho důležitým složkám; v češtině jde zejména o označení pohybu a o slovesa. Např. slovesa označující v základním významu přemísťování z jednoho místa na jiné mají často i početné další významy „přenesené“, u nichž nemusí být souvislost se základním významem příliš zřetelná (srov. *jít nakoupit* vs. *jít do důchodu* vs. *hodinky jdou přesně*). Vztah těchto významů k významu základnímu lze zviditelnit právě pomocí schématu cesty: zatímco základní význam je obvykle „vystaven“ na relativně úplném schématu, „přenesené“ významy od některých jeho složek abstrahují. Např. sloveso *běžet* označuje fyzický pohyb člověka z jednoho konkrétního místa na jiné, a to pomocí specifického pohybu nohou (odlišného např. od pohybu označeného slovesem *skákat*); tento pohyb je charakterizován mj. určitou rychlostí (tím se liší např. od pohybu označovaného jako *jít*), tím, že je složen z určitých dílčích

jednotek (specifických rychlých „kroků“), které se relativně pravidelně a plynule opakují, že probíhá vlastní silou, a také tím, že se odehrává po povrchu pojatém jako pevná plocha (srov. *hasič běží k požáru; muž běží z lesa domů* aj.). V dalších případech je však základní schéma pozměněno – změny se často týkají složek „způsob pohybu“ (zda jde o běh, či nikoli; rychlost) a „cíl“. Např. u typu *už běžím otevřít* obvykle nejde o běh, nýbrž např. „pouze“ o chůzi (*jdu otevřít*). Rychlost se nevztahuje k fyzickému pohybu daného subjektu, ale spíše k tomu, že daná činnost (otevření dveří) proběhne brzy, že subjekt spěchá, aby ji začal brzy vykonávat. A směřování fyzického pohybu z nějakého místa na jiné se mění v zaměření činnosti k určitému cíli, resp. účelu (otevření dveří). Některé další významy slovesa *běžet* nejenže neoznačují běh, ale dokonce ani přemístování, např. *motor auta už zase běží; všechno je dobře zorganizováno, běží to jako na drátkách*. Tyto typy lze parafrázovat jako „fungovat“, „bez zádrhelů pracovat“, „být v chodu“ a z prototypického významu v nich zůstává především představa plynulosti, pravidelnosti a trvání. „Fungování“ je tedy ztvárněno jako jakýsi druh plynulého pohybu.

2.4 Schéma cesty a syntaktické konstrukce

Představová schémata hrají roli také v oblasti valence a intence (o nich srov. např. EŠČ, 2002, s. 517–518 a s. 118–120). Schéma cesty může mj. nabídnout další pohled na možná syntaktická doplnění sloves označujících pohyb, resp. přemístování, a na hierarchii těchto doplnění.⁸ I v této oblasti se schéma uplatní především u konstrukcí označujících různé druhy fyzického pohybu, popř. takové „přenesené“ významy, u nichž je souvislost s pohybovým významem zřetelná. Např. u výše zmíněných determinovaných sloves označujících fyzický pohyb člověka z jednoho místa na jiné implikují členy konstrukcí, v nichž se tato slovesa mohou vyskytovat, různé složky sledovaného schématu. Častý je především cíl nebo účel (*běžet domů, jet do hlavního města, jít nakoupit, utíkat pro doktora*), u nichž bývá nejbohatší repertoár jazykových prostředků,⁹ a také východisko (*jít z lesa, letět z dovolené*). Objevuje se však i prostředí, v němž pohyb probíhá (*jet po dálnici*), způsob pohybu (*běžet rychle*), časová určení aj. Pokud jde o hierarchii složek, ukazuje se, že výskyt složek, které jsou z hlediska schématu cesty méně podstatné (např. časové určení), bývá

⁸ Kognitivně orientovaná analýza obvykle příliš nerozlišuje, zda jde o doplnění obligatorní, fakultativní atp., a zkoumá především významy, jež jsou spojeny s jednotlivými konstrukcemi. Konstrukci, resp. jednotku, přitom často definuje volněji než přístupy orientované např. strukturně – srov. Langackerovo pojetí jednotky jako struktury, kterou mluvčí užívá automaticky, aniž by si uvědomoval její složení a aniž by ji vždy znovu vytvářel (např. Przybylska, 2002, s. 21).

⁹ Srov. výše zmíněný princip převahy cíle nad východiskem.

podmíněn přítomností složek „základnějších“, typicky cíle (srov. *jet – někam – po obědě; jít – někam – bez čepice*).

Představové schéma cesty patří k základním představovým schémátům a hraje důležitou roli v lidské kognici. Jeho roli v jazyce však zatím nebyla věnována přílišná pozornost, a to přesto, že se projevuje v řadě jazykových oblastí a že může nabídnout (vedle dosud užívaných metod) další úhel pohledu na jazykový materiál. Pokusili jsme se ukázat, jak by bylo možné toto schéma využívat při popisu češtiny, uvedený seznam možností ale rozhodně není vyčerpávající. Zajímavé by bylo věnovat pozornost i představovým schémátům dalším.

Literatura

- Daneš, F. – Hlavsa, Z. a kol. (1981): *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- Dirven, R. – Verspoor, M. (1998): *Cognitive Exploration of Language and Linguistics*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Encyklopedický slovník češtiny* (2002). Praha: Nakladatelství Lidové noviny. (ESČ)
- Evans, V. (2004): *The Structure of Time. Language, Meaning and Temporal Cognition*. Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Filipec, J. (1961): Česká synonyma z hlediska stylistiky a lexikologie. Praha: Nakladatelství ČSAV.
- Janda, L. (2004): Kognitivní lingvistika. In: *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. Praha: UK FF, s. 9–58.
- Johnson, M. (1987): *The Body in the Mind. The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Kövecses, Z. (2000): *Metaphor and Emotion*. Cambridge – Paris: Cambridge University Press.
- Lakoff, G. – Johnson, M. (1980): *Metaphors We Live by*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Levinson, S. C. (2003): *Space in Language and Cognition. Explorations in Cognitive Diversity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mrhačová, E. (1993): *Korelativní slovesa pohybu*. Spisy FFOU. Ostrava: Sfinga.
- Przybylska, R. (2002): *Polisemia przyimków polskich w świetle semantyki kognitywnej*. Kraków: Universitas.
- Saicová Římalová, L. (2008): O ruchu człowieka. In: *Pojęcie – słowo – tekst*. Warszawa: WUW, s. 27–44.
- Saicová Římalová, L. (v tisku a): Vybraná slovesa pohybu v češtině.
- Saicová Římalová, L. (v tisku b): O významech sloves typu *jít* a typu *chodit* v češtině.
- Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (2000). Praha: Academia. (SSČ)
- Vaňková a kol. (2005): *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Nakladatelství Karolinum.

„Za ostřízlivění národa“: Abstinentsní hnutí v českých zemích

(1883–1940) – texty a jazyk persvaze

Jakub Raš

Úvod

Vztah české společnosti k alkoholu lze obecně označit za velmi pozitivní. Svědčí o tom nejen samotná spotřeba alkoholických nápojů, ale vůbec značně tolerantní postoj k alkoholu (a intoxikaci) jako společenskému a kulturnímu fenoménu; projevem tohoto vesměs kladného hodnocení je i ta skutečnost, že pivo a na Moravě víno jsou vnímány jako národní poklady a symboly. Toto kladné přijímání alkoholu sice neznamená, že by se v ČR o negativních důsledcích jeho požívání, resp. nadužívání, dostatečně neinformovalo – že by tato problematika nenacházela své místo např. v publicistice či v osnovách občanské nauky a že by se u nás v posledních letech nevedly protialkoholní kampaně. Stěží však lze mluvit o masově organizované, celorepublikové kampani, či dokonce o abstinentsním hnutí jako v 1. polovině 20. století, a zejména pak v době První republiky, kdy proti konzumaci alkoholu vystupuje nejen na tuto problematiku specializovaná organizace s velkou členskou základnou – *Československý abstinentsní svaz*, ale také množství dalších zdravotnických, sociálních, tělovýchovných aj. organizací a spolků. Tato sdružení se různými prostředky angažovala téměř v každé oblasti, která s alkoholem nějakým způsobem (třeba i nepřímo) souvisela, mezi rozličnými aktivitami však zaujímá přední postavení publikační činnost – hnutí produkovalo značné množství nejrůznějších textů (vědeckých studií, populárně naučných článků a přednášek, agitačních letáků apod.), které spojovala explicitnější či implicitnější protialkoholní tendence. Veškeré tyto texty jsou velmi zajímavé nejen z hlediska kulturně společenského, historického, zdravotnického, ale také z hlediska jazykového, resp. komunikačního.

K jazykovědnému zkoumání textové produkce abstinentsního hnutí se přirozeně nabízí velké množství jevů; v této studii se pokusíme celkově popsat textovou produkci hnutí z hlediska dominující komunikační funkce textu a z hlediska typu adresáta a také podáme přehled pro dané texty příznačných jazykových (a některých mimojazykových) postupů a prostředků persvaze, jež budeme následně ilustrovat (konkretizovat) na jazykovém ztvárnění dvou ústředních témat/motivů protialkoholní činnosti (alkoholismus, alkoholik-pijan).

Kontext

Výrazný nárůst masivní konzumace alkoholických nápojů, především destilátů (jako jeden z vedlejších efektů průmyslové revoluce) a z ní plynoucí negativní sociální, zdravotnické i hospodářské dopady na obyvatelstvo vyvolaly počátkem 19. století reakci v podobě tzv. abstinentního hnutí, které bylo – jako převážně sociálně-zdravotnické hnutí – zaměřeno proti nadměrnému, později však i proti střídmemu požívání veškerých alkoholických nápojů a jež se začalo rozvíjet především v USA, Skandinávii, Anglii, Německu či Švýcarsku.

V českých zemích můžeme sledovat, pomíneme-li jednotlivé hlasy význačných náboženských kazatelů, učenců či představitelů národa (Hus, Blahoslav, Komenský aj.), intenzivnější zájem o alkoholovou otázku zhruba od 40. let 19. století, jak to dokumentují různé protialkoholní publikace či časopisecké články (*Květy*, *Česká včela* apod.), avšak o skutečně rozsáhlém abstinentním hnutí můžeme u nás mluvit teprve od počátku 20. století. Za jistý mezník zde lze považovat vystoupení T. G. Masaryka na 8. mezinárodním protialkoholním sjezdu ve Vídni roku 1901, kde se náš budoucí prezident přihlásil k abstinenci samotné i k organizovanému protialkoholnímu hnutí. Ideu abstinence pak následně rozšiřoval jak mezi svými studenty na univerzitě, tak vůbec v každé oblasti své společenské činnosti (politika, sociologie apod.).

Počátkem století dostává u nás boj s alkoholem a alkoholismem (jímž hnutí dle formulace B. Foustky (1921) rozumělo zejména *všeobecné, hromadné, denní zvykové pití v národě* se všemi jeho většími či menšími zdravotními, sociálními, kulturními apod. následky) také organizované formy, vznikají první na tuto problematiku primárně zaměřené spolky a svazy. Roku 1905 je ustaven *Zemský spolek proti alkoholismu*, jehož prvním předsedou se stává lékař a profesor zdravotní vědy na pražské univerzitě Gustav Kabrhel (1857–1939). Tento spolek nebyl sice, jak udává jeho spoluzakladatel, význačný představitel abstinentního hnutí a české medicíny vůbec Jan Šimsa (1865–1945), z taktických důvodů „*od počátku abstinentní, protože bylo nutno usnadnit vstup i těm pracovníkům, kteří se spokojovali zásadou střídmosti*“ (1922, s. 20), brzy se však – na druhém protialkoholním sjezdu v Praze roku 1908 (první se konal roku 1906 v Brně) – změnil na striktně abstinentní, a vznikl tak *Svaz abstinentní*, později *Československý abstinentní svaz* (dále jen ČSAS, v době Protektorátu *Český abstinentní svaz*). Roku 1908 je také založeno *Studentské sdružení*

abstinentní, které se později mění v odbor mládeže ČSAS. Roku 1910 vznikl v Praze *Lidový spolek abstinentní*, jenž v roce 1922 splynul s pražským odborem ČSAS.

Abstinentní hnutí se přirozeně organizuje i v dalších, tradičních zemích Koruny české. Na Moravě, v Brně vznikl roku 1900 z iniciativy známého sociálnědemokratického politika Josefa Hybeše (1850–1921) spolek abstinentů a roku 1913 byl ustaven *Zemský svazek abstinentů v Brně*, později *Moravský abstinentní svaz*, jenž se v květnu 1921 spojil s ČSAS v Praze, čímž vzniklo *Moravské zemské ústředí ČSAS*.

Význačné místo v dějinách českého abstinentního hnutí zaujímají i západní Čechy, jmenovitě Plzeň a tamější osvětový pracovník, jinak významný chemik a spoluzakladatel českého chemického názvosloví Alexander Sommer-Batěk (1874–1944), který sružil kolem svého časopisu *Zájmy všelidské* volný spolek nazvaný *Rodina abstinentní*. Vedle ČSAS existovalo v Československé republice také *Sdružení abstinentů socialistů* a byly zde samozřejmě činné i německé abstinentní spolky či organizace.

Na protialkoholním boji se výrazně podílely rovněž i další etické, sociálně hygienické, tělovýchovné aj. organizace a spolky, v jejichž programu byla tato problematika zastoupena jako jeden z důležitých bodů (*Svaz osvětový*, *Liga pro mravní obrodu*, *Jednota českobratrská*, *Volná myšlenka*, *YMCA*, *Sokol*, *Skaut* apod.). Tyto organizace měly přirozeně své zástupce v ČSAS a/nebo se sdružovaly v početnější skupiny, jako např. na Moravě, kde rozličné organizace a zemské ústředí ČSAS (celkem 21 orgánů) tvořily volné sdružení pod názvem *Abstinentní rada*.

Hlavní a zastřešující organizací veškerého protialkoholního hnutí v republice byl však jednoznačně ČSAS. Ten měl svůj ústřední sekretariát v Praze a jednotlivá zemská ústředí na Moravě, ve Slezsku, na Slovensku a Podkarpatské Rusi. Tato zemská ústředí se hierarchicky štěpila v menší správní jednotky, tzv. župní svazy, jež slučovaly jednotlivá místní sdružení, tedy sdružení na obecní úrovni. V čele *Svazu* stál předseda, v době největšího rozkvětu v 10. a 20. letech jím byl univerzitní profesor sociologie Břetislav Foustka (1862–1947), a okruh místopředsedů a dalších vedoucích pracovníků, kteří odpovídali nejen za jednotlivá zemská ústředí, ale také za jednotlivé oblasti protialkoholního boje. O mohutnosti organizace však svědčí zejména značný počet řadových členů, etablovaných se ze všech vrstev národa, tedy i z vrstev dělnických či rolnických. V této souvislosti je však nutné upozornit na skutečnost, že aktivita ČSAS byla primárně formulována intelektuálními vrstvami obyvatelstva – ve vedoucích funkcích stáli a na protialkoholní činnosti se nejvíce podíleli zejména vysokoškolští pedagogové (v hnutí byli činní představitelé všech fakult), lékaři, právníci, národohospodáři, učitelé všech druhů škol aj.

Abstinentní hnutí jako diskurz: texty – jejich funkce a adresáti, vybrané jazykové postupy a prostředky persvaze

Seznamujeme-li se s působením a publikační produkcí abstinentního hnutí, resp. ČSAS, v první polovině 20. století, jsme překvapeni jejich intenzitou i extenzitou: problematika alkoholu, jeho užívání a vlivu na jedince i společnost je zde podrobně studována z nejrůznějších hledisek¹ a činnost hnutí se cíleně zaměřuje na každou početnější skupinu národního kolektivu. Rozsáhlost a všestrannost této komunikační aktivity² a působení na veřejnost nám umožňuje mluvit o abstinentním či protialkoholním diskurzu.³

¹ Základní hlediska jsou tato:

1) **ideové**, zde jsou v popředí především etické a morální stránky abstinence, resp. alkoholismu, jako např. v těchto publikacích – B. Foustka: *Abstinence jako kulturní problém* (1909) a *Alkoholism a ideály národa* (1922), T. G. Masaryk: *O ethice a alkoholismu* (1912), A. S. Batěk: *Abstinence* (1913) aj.;

2) **medicínské**, resp. široce **zdravotnické** hledisko se uplatňuje ve studiích V. Borka *Alkoholismus a jeho význam* (1898), J. Šimsy *Abstinence a lékaři* (1908) a *Degenerační vlivy alkoholu na potomstvo* (1912), J. Bartha *Působení alkoholu na tělo lidské* (1912), H. Němečka *Alkohol z hlediska chemického* (1924), B. Fischera a R. Poláka *Jak a proč třeba léčit alkoholiky* (1936) aj.;

3) **sociální** stránku (alkoholismus a kriminalita, alkoholismus a dělnictvo, alkoholismus a rodina, alkoholismus a žena apod.) rozebírají tyto práce – B. Foustka, H. Fügner: *Chorobný alkoholism jako jev sociálně patologický* (1935), R. Fröhlich: *Alkoholová otázka a třída dělnická* (1909), B. Polák: *Alkoholism a dělnictvo* (1913), E. Vozábová: *Žena v boji proti alkoholu* (1908) a *Vliv alkoholu na život ženy a dítěte* (1910), P. Moudrá: *Alkohol a žena* (1910), J. Wurmová: *Ženy a alkohol* (1923) aj.;

4) **pedagogické a výchovné** hledisko nalezneme v těchto publikacích – B. Foustka: *Organisujeme mládež k životu abstinentnímu* (1906), J. Kučera, F. Písecký: *Alkoholismus a škola* (1913), B. Foustka, A. Procházka (eds): *Pro zdraví a zdatnost naší mládeže* (sborník, 1931), J. Čáp: *Alkohol a dítě* (1932), V. Havlík: *O sociálně politickém významu bezalkoholní výchovy mládeže* (1932), J. Hořejší: *Patero proslovů o ostřízlivění* (1940) aj.;

5) **legislativní** hledisko reprezentují např. tyto práce – H. Glaser: *O nové osnově zákona proti alkoholismu* (1902), L. Hanuš: *Zákonná opatření protialkoholní* (1931), K. Popek, V. Kubeš: *Návrh zákona o zkouškách na alkohol v krvi při dopravních nehodách* (1938) aj.;

6) **národohospodářská** stránka alkoholismu je pojednána v pracích S. Kukly *Hospodářský význam ostřízlivění* (1909), E. Beneše *Problém alkoholové výroby* (1915, 1947), J. Šimsy *Národohospodářské škody z alkoholu* (1928), V. Havlíka *Alkohol v národním hospodářství* (1938) aj.;

7) **metadiskurzivní** hledisko, zde se autoři zabývají dějinami (metodami a prostředky) abst. hnutí v zahraničí i u nás. Vedle prací uvedených v pozn. č. 2 se toto hledisko uplatňuje v těchto studiích – B. Konařík: *Boj proti alkoholismu a jeho léčení v zemích protestantských* (1909), S. Kukla: *České protialkoholní hnutí* (1911) a *Léčení alkoholismu v cizině a u nás* (1934), F. Kafka: *Z historie protialkoholního hnutí v cizině* (1936) aj.

Uvedené práce reprezentují texty, které se soustřeďují na dílčí problémy alkoholismu, v mnoha publikacích jsou tyto otázky samozřejmě probrány souhrnně, např. v rámci jednotlivých kapitol, a výklad je přizpůsoben typu cílového adresáta (např. J. Šimsa: *Alkohol. Pro – proti* (1924) nebo V. Havlík: *Abeceda o alkoholu* (1940)). Tento přehled není samozřejmě, co se uvedených prací týče, vyčerpávající, nicméně i tak názorně ilustruje tematickou šíři publikační produkce abstinentního hnutí, resp. ČSAS.

² Vedle samotných textů slouží ke komunikaci a prosazování zájmů organizace (hnutí) také další, komplexní prostředky, jako jsou např. různé protialkoholní výstavy (stálé i putovní), které dovolují působit v koncentrované podobě na širší okruh adresátů a na více smyslů zároveň. Důležité místo v prosazování idejí hnutí mají také různé konference, besedy, shromáždění, demonstrace, ale třeba i petiční akce a soudní spory. Tyto prostředky plní v podstatě obdobné funkce jako texty.

³ Pojem diskurz chápeme v této práci jako „způsob uvažování a vyjadřování o něčem, to je vědění určité doby“, které „prochází celou řadou textů a způsobů jednání a vytváří tak určitou diskursivní formaci“ (Kraus 2004, s. 17), jako „rozsáhlejší soubor textů (spojených např. tématem nebo společným kontextem)“ a „určitý typ komunikace (s důrazem na zprostředkování sociálních, kulturních, institucionálních aj. hodnot)“ (Hoffmannová 1997, s. 159).

I. Komunikační funkce

Hlavní, obecný cíl veškeré činnosti hnutí a ČSAS jako jeho hlavního představitele lze formulovat takto: ideálem je naprostá abstinence celého národa. Z toho vyplývá, že podstatná část aktivit hnutí, a tedy i jeho publikační produkce, bude směřovat k tomu, aby – v rámci zákonných metod a prostředků demokratické společnosti – národ (jeho jednotlivé složky, skupiny adresátů) o tomto cíli, ideji (a prostředcích a metodách vedoucích k jejímu naplnění) informovala (a nadále je opětovně propagovala), přesvědčila o její prospěšnosti, resp. nutnosti, a pro tuto ideu získala tak, že ovlivní žádoucím směrem vlastní chování a jednání adresáta, tj. že se v nejlepším případě stane abstinentem (a to hlavně abstinentem aktivním a organizovaným), což má v důsledku souhrnně vést k abstinenci, ostřízlivění celého národa.

ČSAS tak můžeme definovat jako B-organizaci, tj. organizaci zaměřenou „*na prosazení určité hodnoty, myšlenky, záměru nebo ideologie*“, zjednodušeně jako organizaci, která „*bojuje za...*“ (na rozdíl od P-organizací, „ *které se zaměřují především na péči o někoho nebo něco*“) (Čepelka 1997, s. 34).

Z podané definice cíle hnutí lze tedy vyvodit, že pro většinu jím produkováných textů je obecně charakteristická základní komunikační funkce působící (ovlivňovací)⁴ a veškeré její druhy – tj. funkce uvědomovací, přesvědčovací (persvazivní), získávací (agitační), propagační a direktivní; dosti podstatné pro komunikační působení organizace a hnutí vůbec jsou také funkce reprezentativní a utvrzovací (konfirmační) (Hlavsa 1995, s. 151; O. Hausenblas 1995, s. 165). Důležitou roli má také přirozeně v širokém vymezení funkce informační, která je vždy v různé míře a v různých podobách nedílnou součástí každého jazykového projevu, textu. V našem přehledu budeme pracovat s její nejvyhraněnější podobou, s tzv. funkcí odbornou a jejími podtypy – funkcí vědeckou, praktickoodbornou a odborněpopularizační.⁵

⁴ Vzhledem k tomu, že se funkce, v jejímž základu je obecně působení na adresáta, nazývá různě a vydělují se její rozličné podtypy, jeví se nám pro naši potřebu jako nejvhodnější vycházet z rozdělení a pojmenování K. Hausenblase (1972, s. 156), který označuje tuto funkci jako působící a člení ji na tři podtypy (direktivní, získávací, propagační) s možností vydělit ještě podtypy další. Proto i my základní funkci působící ještě rozšiřujeme o dílčí funkci přesvědčovací (persvazivní) a uvědomovací. Mohli bychom zde sice využít koncept M. Jelínka (1995, s. 725), který vyděluje funkci „získávací pro ideologii“ a na jejím základě pak vymezuje styl ideologický, ale dle našeho mínění je toto vymezení příliš široké a neumožnilo by nám textovou produkci hnutí blíže charakterizovat. V podstatě bychom danou funkci museli rozčlenit na další, patrně výše zmíněné podtypy. Je také nasnadě, že funkce „získávací pro ideologii“ je v našem případě synonymní s funkcí působící – diskurz (viz pozn. č. 16) totiž vždy určitou ideologii konotuje, a tudíž i působení a ovlivňování, které z daného (ofenzivního) diskurzu vychází, je vždy v obecném smyslu získáváním pro danou ideologii.

⁵ Užíváme zde terminologie M. Jelínka (2002, s. 454).

Vzhledem k tomu, že chápeme činnost hnutí jako diskurz, a vzhledem k nejednotné terminologii české stylistiky v otázce funkčních stylů⁶ charakterizujeme texty primárně dle funkce⁷, aniž bychom je na jejím základě striktně řadili k jednotlivým funkčním stylům – často by to ani nebylo jednoznačně možné. Můžeme však říci, že převážnou část textů lze přiřadit do oblasti (nebo na pomezí) stylu publicistického (v užším smyslu), stylu reklamního a stylu řečnického⁸ (mnohé proslovené přednášky jsou však následně také tisknuty, a naopak psané komunikáty často simulují mluvenost, zejména svým výrazným akcentováním vztahu autor – adresát).

Ještě než podáme přehled textů z hlediska jejich funkce, je nutné upozornit na jeden významný fakt. Jelikož protialkoholní diskurz a jeho veškeré dílčí textové manifestace (ať již mají podobu populárně naučného pojednání, emocionálně a expresivně vyhocené přednášky nebo obrazového letáku) spojuje základní cíl, funkce (působit na adresáta v duchu hnutím prosazovaných postojů, hodnot a jednání, tj. získat ho pro danou ideologii), podržují si tuto funkci také texty (jako reprezentanti daného diskurzu), u nichž nemusí být příliš zjevná. Upozorňují na ni nejen určité jazykové, zejména lexikální prostředky, ale také různé signály příslušnosti k hnutí: zejména metatextové údaje, jako je např. jméno autora (známého

⁶ Mírně zde zejména často zmiňované nepřesné, ale pro českou stylistiku tradiční označení styl publicistický (v širším smyslu) pro veškeré komunikáty, s nimiž se můžeme setkat především v masmédiích. Dále např. různé vymezení stylu reklamního, který je jednou chápán jako samostatný funkční styl (např. Jelínek 1995, s. 725), jindy je často přiřazován ke stylu publicistickému (stejně jako i oblast agitace a propagandy, např. Čechová a kol. 2003, s. 207) či na jeho pomezí se stylem administrativním (Kraus 2002, s. 448), anebo je akcentována možnost vymežit jej jako styl žánrový (Šebesta 1998). K problematice reklamního stylu, diskurzu viz Pravdová 2002.

⁷ Texty abst. hnutí (ČSAS) lze ovšem členit i jinak, především prostřednictvím dělení, které se užívá v oblasti propagace či propagandy. Přehledné (i když ne zcela ideální) je třídění dle technické příbuznosti na prostředky: 1) tištěné – tj. výrobky polygrafie, např. veškeré rozsáhlejší publikace (studie, psané přednášky, sborníky, propagační pohádky, výroční zprávy apod.), letáky, prospekty, plakáty, pohlednice, vývěsky a informační tabule, transparenty, kartonáže, nálepky, obtisky, obaly apod.; 2) tiskové – tj. vlastní tiskové, periodické orgány a prostředky uveřejňované v jiných novinách a časopisech, např. inzeráty, noticky a propagační články; 3) zvukové – vedle proslovených přednášek a projevů před přímým auditoriem („tváří v tvář“) při různých příležitostech sem patří také např. propagační vysílání v rozhlase; 4) audiovizuální – např. filmy, vysílání v televizi; 5) světelné – např. propagace ve světelných novinách, neony apod. (využíváme zde třídění uvedené v Häckl 1977, s. 23n, s doplněním z Čepelka 1997, s. 142nn). Hnutí samozřejmě vzhledem k soudobým technickým možnostem využívalo zejména prostředky první, druhé a třetí skupiny (rozhlas patrně jen příležitostně); v 1. ročníku časopisu *Vyšší národ* je dokonce avizována výroba protialkoholních filmů (zdali však vznikly, se nám nepodařilo zjistit), které se v pozdějších, poválečných letech staly nedílnou součástí rozličné propagační a osvětové činnosti. Sám ČSAS členil své propagační prostředky takto: 1) vědecké a kritické spisy; 2) populární výklady pro lid; 3) umělecké obrazy; 4) kartony s protialkoholními výroky slavných osobností zahraničních i domácích; 5) diagramy na ilustraci škodlivosti požívání alkoholických nápojů; 6) světelné obrazy; 7) stálé a putovní výstavy; 8) časopis *Vyšší národ*; 9) působení v periodikách obecně (*Vyšší národ* 1, 1921, s. 105n).

⁸ Zde zejména k jedné oblasti tohoto funkčního stylu, již vyděluje J. Kraus (2004), a to k tzv. řečnickým útvarům argumentativním a přesvědčovacím (s. 123).

reprezentanta hnutí) či údaje o nakladateli (vydáno ČSAS), edici (svazek Abstinentní knihovny) apod.

Následující přehled je přirozeně abstrakcí, v každém textu se jednotlivé funkce často uplatňují v různé míře společně a vzájemně se překrývají,⁹ avšak pro potřeby našeho popisu lze vyčlenit vždy funkci/e, které dominují, resp. jsou pro daný text (skupinu textů) primární.

Funkce odborná – vědecká, praktickoodborná, odborněpopularizační

Převážnou část textů, v nichž je funkce odborná v popředí, tvoří různé texty, jež pojednávají o rozličných problémech souvisejících s alkoholismem – ať se již soustředí na určitý dílčí jev, aspekt alkoholismu či podávají jeho problematiku souhrnně. Značnou část takových textů bychom v nynější terminologii mohli zařadit ke stylu praktickoodbornému a především odborněpopularizačnímu – zde se již v námi sledovaných publikacích výrazně uplatňuje také funkce působící, takže lze část těchto textů přiřadit rovněž ke stylu publicistickému.

Problematické je hovořit v rámci textů hnutí o funkci odborné, a tedy o stylu teoretickém (vědeckém). Vznikají sice texty, které svými znaky (např. terminologie, vysoká míra abstraktního vyjadřování, propracované horizontální a vertikální členění textu apod.) poukazují k této stylové oblasti, avšak určitými prvky se z ní zase vylučují – zejména expresivními segmenty, zvýrazněním autorského subjektu.¹⁰ Signifikantní je zde v tomto ohledu např. obsáhlá studie V. Borka *Alkoholismus a jeho význam* (1898), která probírá otázku alkoholismu nejprve souhrnně a poté se soustředí na metody a prostředky profylaxe a obrany před alkoholismem. V podstatě odborný text však obsahuje vysoce expresivní segmenty (byť v malém množství), které v daném úseku explicitně definují citový, hodnotící a volní vztah autora ke sdělovaným skutečnostem – implicitně tak snižují objektivitu celého

⁹ Avšak vedle společného výskytu funkcí se v textech také setkáváme s jevem, na který upozorňuje např. A. Stich (1974), totiž se skutečností, že základní prostředky a postupy působící funkce – v jeho pojetí funkce ovlivňovací či publicistické – (kontakt, hodnocení, apel) bývají někdy „od sdělení samého odděleny a mají své vlastní sekvence jazykových jednotek. Pak je takový segment textu výhradně publicistický a mezi ním a ostatními částmi textu je sémantický šev“ (s. 36). K tomuto jevu viz i K. Šebesta (1983), který v rámci propagačních textů formuluje daný problém tak, že v propagaci je výraznější (než v žurnalistice) relativní samostatnost tří základních forem ovlivňování (poskytnutí informace o určitém jevu či skutečnosti, hodnocení, přímý apel): „V mnoha propagačních projevech je informace spojena s hodnocením a apelem, ale můžeme se setkat i s propagačními materiály, které pouze hodnotí nebo pouze apelují“ (s. 8).

¹⁰ I když v rozličných kulturních oblastech je praxe v tomto ohledu odlišná (např. „objektivnější“ středoevropská oblast oproti „subjektivnější“ oblasti anglosaské či francouzské; avšak i u nás jsme v posledních letech svědky určitého posunu k vyšší subjektivitě vyjadřování, zejména ve spol. vědách), jsou v tomto případě dané prvky příliš expresivní, takže působí v daném kontextu až rušivě.

textu, již si vědecký spis vždy (alespoň v rámci dané metodologie) nějakým způsobem snaží nárokovat.¹¹

Funkce uvědomovací, přesvědčovací (persvazivní), získávací (agitační)

Vydělíme-li funkci uvědomovací jako určitý podtyp funkce působící, jejíž podstatou je adresáta spíše uvědomit o nějakém problému (nikoli však jen věcně informovat, ale uvědomit ve smyslu více či méně implicitního hodnotového poznání toho, co je pozitivní a co negativní, tj. co je, či není žádoucí) než přímo explicitně o něčem přesvědčovat, či dokonce rovnou pro určitou skutečnost a jednání získat, vystupuje tato funkce výrazně u textů, jejichž adresáty jsou děti, resp. studentstvo. Hnutí zde využívá rozličné beletristické texty, jež mají dětského adresáta přístupnější, jemu vlastní formou uvědomit o problematice alkoholismu.

Výrazná převaha funkce přesvědčovací a získávací, jež jsou často explicitně manifestovány různými jazykovými prostředky, je patrná zejména v útvarech řečnických – projev, osvětová přednáška apod. Zde funkce věcně informační (prakticko odborná a zejména odborněpopularizační) často ustupuje a do popředí se dostává především působení na emoce adresátů, k čemuž se využívají nejen různé jazykové prostředky (rétorické figury, expresivní a obrazná pojmenování, přímé apely apod.), ale také třeba různé působivé ilustrace (obraz alkoholika).

Funkce propagační; funkce reprezentativní a utvrzovací (konfirmační)

Vedle propagace idejí (ideologie) hnutí, k čemuž slouží v podstatě veškeré skupiny textů uvedené v předcházejících částech, sem řadíme také texty propagující samotné hnutí či organizaci (s vědomím toho, že téměř každý text s protialkoholní tematikou sekundárně propaguje i hnutí jako celek, původce či vydavatele textu) a její produkty či produkty v protialkoholním boji nějakým způsobem relevantní (ovocné šťávy, minerálky, mléko, káva apod.).

Do této oblasti tedy patří různé inzeráty představující ČSAS a další organizace či spolky, tištěné stanovy a programy jejich činnosti (zde se uplatňuje i funkce direktivní),

¹¹ V této souvislosti je nutné upozornit na skutečnost, že i ve zcela neexpresivních, subjektivitu autora minimálně zvýrazňujících vědeckých textech je funkce působící přítomna, a to nejen prostřednictvím toho, že mohou být reprezentanty nějakého hnutí, ale také díky tomu, že persvaze je v podstatě součástí komunikace obecně. Vědecký text je vytvářen s intencí podat určitý vlastní popis, koncepci či interpretaci toho či onoho jevu; oprávněnost a „sílu“ těchto předkládaných tvrzení mají legitimizovat a zaručit předložené argumenty (v širokém slova smyslu). Jinými slovy, jak píše J. Doubravová, vědecký text vždy obsahuje tzv. koncept „belief and intention“ „ve formě ‚stupně potvrzení‘ (Carnap – 1936)“ (2003, s. 80).

výroční zprávy a jubilejní publikace¹² a texty, které se zabývají protialkoholním hnutím u nás i v zahraničí (a to jak z pohledu diachronního, tak synchronního). Pro tyto texty je rovněž výrazně charakteristická funkce reprezentativní a utvrzovací (konfirmační), příp. legitimizační – reprezentují organizaci navenek a mají informovat o tom, s jakými výsledky pracuje, ukazují historicitu a intenzitu tradice protialkoholního boje (v tomto smyslu sem lze řadit i různé bibliografické přehledy).

Funkce konfirmační je příznačná i pro tiskové orgány hnutí (zejména časopisy), jež mají svou stálou skupinu čtenářů – ty již není nutné přesvědčovat, ale v daném přesvědčení a z něj vycházejícím jednání spíše utvrzovat, povzbuzovat, inspirovat či přímo k nějakému jednání vyzvat (funkce direktivní). Těmto funkcím (vedle funkce informační) pak konkrétně slouží různé rubriky, které zpravují o úspěších protialkoholního boje u nás i ve světě, podávají přehled o členském stavu místních organizací nebo třeba v rubrice „Projevy sympatií ČSAS“ přinášejí dopisy význačných zahraničních i českých politiků, vědců či umělců, kteří zde vyjadřují obdiv a náklonnost k hnutí a jeho programu.

Funkce direktivní

Tato funkce se uplatňuje v různých organizačních pokynech, jež jsou často uveřejňovány v časopisech ČSAS a v jeho interních publikacích. Zmínit je zde třeba zejména jednu početnou skupinu textů (resp. textových souborů): jedná se o texty, které jsou určeny aktivním „bojovníkům“ hnutí, protialkoholním pracovníkům (každému, kdo se angažuje v protialkoholním boji, resp. působí v daném směru na adresáty). Tyto texty si přirozeně zachovávají výše zmíněné funkce (působící, informační), avšak jsou jako textový soubor doplněny ještě o funkci direktivní (pokyny, kdy a jak daných textů užít, jak správně působit na adresáta apod.), takže bychom některé z nich mohli přiřadit do blízkosti učebního stylu. Vznikají tak soubory textů jako *Abstinentní čítanka* (1923), *Patero proslovů o ostřízlivění* (1940) či instruktážní publikace typu *Jak vésti k ostřízlivění* (1947) apod.

¹² Tyto jubilejní publikace se podílejí na vytváření „obrazu“, image organizace a jejích vůdčích představitelů. Signifikantní je v tomto např. *Pamětní list k šedesátinám univers. prof. Dr. Břetislava Foustky* (ed. A. Procházka, 1.–5. číslo II. ročníku *Vyššího národa*, 1922), dle vlastní charakteristiky ČSAS „*pietně vypravená publikace na počtu představitele českého abst. hnutí*“, která obsahuje v úvodu blahopřání a pozdravy pracovníků z ciziny i od nás, intimní vzpomínky osob, jež s Foustkou spolupracovaly či byly jeho žáky, dále soupis jeho prací a v druhé části řadu článků ze všech oborů protialkoholní práce.

II. Adresáti

Druhým základním faktorem ovlivňujícím jazykové ztvárnění a podobu textu je typ proponovaného adresáta. V předcházející části se již z tohoto hlediska implicitně vyjevily dvě hlavní skupiny textů: 1) texty, jež se prvotně obrací na adresáty vně hnutí, tj. na adresáty, které je zapotřebí informovat, přesvědčit a získat; 2) texty, které jsou primárně určeny členům nějaké protialkoholní organizace a sympatizantům hnutí, obecně vyznavačům abstinence.

Tyto dvě skupiny však prostupuje jiné, pro přehled rozmanitosti textové produkce hnutí lépe vypovídající dělení – dělení prostřednictvím stratifikace obyvatelstva. Můžeme oprávněně říci, že textová produkce hnutí, ČSAS a organizací příbuzných, se zaměřuje na všechny základní skupiny národního kolektivu. A to nejen ve smyslu stratifikace společenské (inteligence, střední stav) či stavovské (příslušnost k určité profesi, stavu – lékaři, učitelé, železničáři, vojáci, duchovní, studentstvo, dělnictvo), ale také stratifikace z hlediska věku (děti, pubescenti, adolescenti, dospělí) a pohlaví adresátů (zde zejména akcentování významné role ženy v protialkoholním boji).

Z hlediska společenské stratifikace je předpokládán adresát v textu zohledněn především srozumitelností stylu, tj. přístupností a přehledností textů (více či méně složitější syntax, nahrazování termínů, množství ilustrativních příkladů apod.). Srozumitelnost, avšak při zachování myšlenkové přesnosti, byla nicméně jednou z proklamovaných (a také dodržovaných) zásad hnutí.

V rámci stavovské, profesní stratifikace se typ adresáta reflektuje zejména v oblasti tematické (a kde je to nutné, i výrazové – děti, dělníci). V popředí je pak okruh problémů pro daného adresáta typický, resp. s ním související (např. dělnictvo a chudoba, fyzicky náročná práce, dlouhé směny apod. ve vztahu k výživě a alkoholismu). Soustředění na početné profesní skupiny v českém národě bylo dokonce tak intenzivní, že např. pro železničářskou obec vycházela po několik let při časopise *Vyšší národ* příloha *Železničář abstinent*.

Zvláštní skupinu adresátů, jež je opět zohledněna v tematické oblasti, tvořily ženy; vznikaly zde nejen apelativní texty psané muži, ale také ženské autorky se hojněji k ženám obrazejí a vybízejí je k aktivitě (např. známé aktivní stoupenkyně ženského pokrokového hnutí Františka Plamínková (1875–1942), spisovatelka a překladatelka Pavla Moudrá (1861–1940) či spisovatelka a představitelka mírového hnutí Jindřiška Wurmová (1863–1953)). Odráží se v tom dobový emancipační proud, který však není prost jistých paradoxů. Žena je sice vnímána jako přední představitelka boje proti alkoholismu, je představována jako ten silnější, mravnější, zodpovědnější z partnerské dvojice, avšak její místo v protialkoholním

boji je vymezeno její tradiční rolí, tj. rolí ochránkyně rodinného štěstí, pečovatelky o blaho manželovo a dětí (tematika rodiny, popř. výchovy dětí).

Značná část textů se přirozeně obrací k těm adresátům, u nichž je míra ovlivnitelnosti a internalizace propagovaných postojů a vzorců chování co nejvyšší, tj. k dětem a studentstvu¹³ (v této skupině je hledisko věku v podstatě komplementární s hlediskem stavu – žáci a studenti). Pro dětský věk charakteristické intelektuální, resp. psychické vlastnosti jsou přirozeně zohledněny nejen v jazykovém výrazu, ale zejména ve výběru žánrové formy; hnutí shromažďuje a také vytváří texty z žánrových oblastí, jež jsou těmto skupinám vlastní, jako jsou pro ty nejmladší různé pohádky a příběhy, bajky, básničky a písničky, pro starší pak povídky, kapitoly z románů apod. Tyto texty byly pro dané adresáty (ale sekundárně i pro potřeby vzdělavatelů) soustřeďovány jak v neperiodických publikacích (např. *Zrádný pramen*, 1919; *Abstinentní čítanka*, 1923), tak v beletristických přílohách, besídkách – např. časopis *Vyšší národ* měl tyto přílohy pro mladé: věstník *My mladí* (zde byly publikovány i nebeletristické texty mladých a pro mladé) a dvě beletristické přílohy – pro starší čtenáře (a dospělé) *Besídku* a pro ty nejmladší *Sluníčko*.

III. Jazykové postupy a prostředky

V této části se budeme zabývat jazykovými postupy a prostředky, které v daných textech podporují funkci působící (ovlivňovací), jsou jejím výrazem. Jelikož tyto prostředky byly již v obecném smyslu souhrnně popsány při zkoumání jazyka publicistického, reklamního (propagačního) či rétorického stylu, jako např. v pracích A. Sticha (1974), K. Šebesty (1983), S. Čmejrkové (2000) či A. Jaklové (2002), uvedeme je v přehledu a upozorníme na jejich konkrétní realizace v jazykovém ztvárnění dvou podstatných témat, motivů abstinentního hnutí – motivu alkoholismu a alkoholika.

Podáváme-li přehled daných postupů a prostředků, je nutné si uvědomit, že i když většinu textů spojuje dominance funkce působící (v širokém smyslu), jednotlivé jazykové postupy a prostředky pro ni charakteristické jsou v tom kterém textu užívány různě (výskyt a frekvence). Nejvíce příznačných prostředků se samozřejmě vyskytuje (doslova kumuluje)¹⁴

¹³ Viz Grác 1988, s. 101nn.

¹⁴ Užívání určitých jazykových postupů a prvků přirozeně odpovídá zvolené metodě působení, ovlivňování. K. Šebesta uvádí, že ovlivnit lze v podstatě trojím způsobem: 1) „poučením o určitém stavu věci, o události, která proběhla, probíhá nebo proběhne, poskytnutím informace o skutečnosti“; 2) hodnocením „objektů našeho jednání“, event. hodnocením „určitých forem jednání“, připomínáním a vyvoláváním „hodnotících postojů k určitým skutečnostem“; 3) přímým apelem, bezprostřední výzvou k určitému žádoucímu jednání. Autor do této kategorie také řadí skupinu výpovědí, „které apelují nepřímou vyjádřením potřebnosti, nutnosti nebo povinnosti jednat určitým způsobem“ (1983, s. 7). Pro srovnání uvádíme, že např. J. Grác v psychologickém smyslu

v textech, které bychom mohli přiřadit ke stylu rétorickému, publicistickému a reklamnímu, méně pak v textech na pomezí stylu působivého a stylu populárně naučného či vědeckého.

Jedná se především o tyto prostředky:¹⁵

1) Prostředky neverbální vizuální (pomíjíme zde prostředky akustické, jež se jistě uplatňovaly v mluvené komunikaci a které v ideálním případě odpovídaly známým rétorickým zásadám realizace účinného projevu):

a) ideografické: statistické tabulky a přehledy o konzumaci alkoholu, úmrtnosti; diagramy o korelaci mezi alkoholismem a zločinností, mezi alkoholismem a vývojovými poruchami plodu, resp. dítěte; ilustrace a fotografie degenerovaných orgánů; ilustrace-výjevy ze života alkoholika apod.;¹⁶

b) grafické: různé typy písma; proložená sazba; používání různých interpunkčních znamének – vykřičník, otazník, čárka, pomlčka, závorky apod.; různé způsoby podtrhávání textu; různá úprava odstavců, výčtů; barvy – obecně typografické ztvárnění textu.

2) Prostředky verbální:

a) fonetické: zvukové figury – aliterace, rým, různé typy opakování slov, v abstinentním hnutí se však vůbec tyto prostředky nevyužívají k vyvolání humorného efektu, např. k tzv. slovním hříčkám;¹⁷

b) syntaktické: řečnické figury – řečnická otázka, odpověď; syntaktické figury – asyndeton, polysyndeton, akumulace, amplifikace, gradace, antiteze, paralelismus apod.;

vymezuje tyto hlavní metody mezilidského ovlivňování: ukazování (demonstrace); objasňování (klarifikace); sugesce; příklad; cvičení a přesvědčování (persvaze) (1988, s. 31n).

¹⁵ Vycházíme zde z našeho pozorování, přirozeně však využíváme také zjištění, resp. terminologii, výše uvedených autorů (Stich, Šebesta, Čmejrková, Jaklová).

¹⁶ V souvislosti s používáním různých statistik a diagramů jako intenzivního a zdánlivě jasně vypovídajícího argumentu přesvědčování je nutné upozornit na jejich problematičnost u složitých, komplexních jevů (jímž alkoholismus beze sporu byl a je). Této problematičnosti si byli vědomi také tehdejší protivníci hnutí, resp. „militantních“ abstinentů, jmenovitě např. profesor vysokého učení technického v Praze Jan Šatava, jenž zpochybňoval vypovídací hodnotu statistických dat v případě předčasných úmrtí pracovníků v pohostinství. Podotýká, že úmrtnost je výslednicí tolika různých faktorů, že nelze usuzovat na přímou kauzalitu mezi nadměrným požíváním alkoholických nápojů těmito pracovníky a jejich vyšší úmrtností (mnohem větší vliv zde může mít např. pobyt v nevětraných místnostech, ponocování apod.). Šatava také poukazuje na to, že se často následek (či průvodní okolnost) vydává za příčinu: „*zdaž nebylo by nutno vyšetřiti předem, nežli podobné dedukce se činí, zda alkoholismus sám, jak konečně nás o tom poučuje denní skutečnost, nevyskytá se jako zjev druhotný nejčastěji u osob, jež buď následkem dědičného zatížení nebo následkem nedostatečného vychování a jiných vlivů sociálních mají k zločinnosti sklon anebo jež byly snad sami již předem, dříve než alkoholismu propadli, tělesně neb duševně degenerovaní*“ (1923, s. 19–20).

¹⁷ Absence humoru, komiky, ironie, vůbec nadhledu je obecně pro texty hnutí typická. Je to sice přirozené vzhledem k vážnosti probírané problematiky, avšak hnutí se tím vzdalo jednoho prvku, který má dnes v reklamě, propagaci (a to i společensky výchovné) či publicistice podstatné místo a může být v kombinaci s dalšími postupy velmi účinným prostředkem ovlivňování.

c) lexikální: obrazná pojmenování – metafory, metonymie, přirovnání; lexikální prostředky emotivní a expresivní, postojové lexikum (zejména hodnotící – evaluace, při hodnocení se zde velmi často uplatňuje hyperbolizace).

Napříč těmito kategoriemi se rozprostírá kategorie modalita (lexikum, gramatické a syntaktické konstrukce), a to v podstatě veškeré její tradičně vydělované typy (resp. jejich určitá část) – tzv. modalita postojová (oznámení, otázka, rozkaz/výzva, žádost/přání), voluntativní (zde zejména nutnost, žádoucnost), resp. deontická (vyjadřování nutnosti z hlediska společenských norem, etických principů). Samozřejmě se výrazně uplatňuje i modalita epistémická – obsah sdělení je podavatelem vždy prezentován s nejvyšší mírou jistoty (což je ústřední podmínka veškerého ovlivňování a získávání).

Značná část těchto postupů a prostředků má svůj přirozený zdroj v intenzivním akcentování subjektu autora a adresáta (jeden z dalších podstatných komunikačních, resp. psychologických aspektů úspěšného ovlivňování). Komunikační schéma textů s převahou působící funkce však často akcentuje i jiné subjekty, než jen subjekt podavatele a příjemce, jak na to v rámci publicistického stylu upozornil již A. Stich: „*Účastníkem komunikačního aktu se často stává i třetí osoba (individuální nebo kolektivní); bývá to většinou nositel postoje odlišného od postoje autorova (můžeme jej nazvat protivníkem). V této obohacené komunikační situaci mohou nastat různé další modifikace, např. jazyková výstavba je organizována tak, že protivník je jazykově vyjadřován jako adresát – komunikace pak formálně probíhá mezi autorem a protivníkem; ten je však adresátem jen fiktivním, ve skutečnosti je projev adresován jinam, ke skutečnému adresátovi, který zdánlivě stojí mimo komunikační akt a pozoruje ho jakoby zvenčí*“ (1974, s. 36).¹⁸

Pro názornost ilustrujeme některé výše uvedené postupy a prostředky na několika ukázkách, v nichž z tematického hlediska dominují dva ústřední motivy abstinentního hnutí, a to líčení alkoholismu (alkoholu) a jeho „oběti“ – alkoholika:¹⁹

„Cestou, kudy kráčí (tj. alkoholismus, J. R.), zanechává divné a často krví prosáklé stopy své činnosti v sebevraždách a zločinech neb šlépěje porosené teplými slzami; naplňuje ústavy, nemocnice ale také káznice a působí oslabení jednotlivců, rodin a celého jejich potomstva až ku úplnému vyhynutí rodů“ (Borek 1898, s. 9).

¹⁸ Ilustrativními případy těchto jevů jsou dokonce celé publikace, jejichž kompozice (a jazykové ztvárnění) je založena na potírání a vyvracení názorů či přesvědčení různých jiných subjektů, jež jsou buď přímo definovány jako nepřátelé či jen jako adresáti „nepoučení“, kteří jsou „oběťmi“ různých nesprávných informací a předpokladů (např. práce K. B. Lányho *Jak čelit námítkám proti abstinenci* (1938) či obsáhlá publikace J. Šimsy *Alkohol. Pro – proti* (1924)). V textech se využívá také tzv. sekundární komunikace, nalezneme ji např. v knížce T. Gruschky *Jirka na cestách* (český překlad, 1938) – zde vede otec se synem za jízdy vlakem dialog o škodlivosti požívání alkoholu.

¹⁹ V citacích ponecháváme originální pravopis, na případné odlišnosti z hlediska dnešní normy neupozorňujeme. Pokud není uvedeno jinak, jsou různá zvýraznění součástí původního textu.

Lze „vidět smutný fakt, jak hrozně zažrán je alkohol do těla našeho národa, a jak veliké nebezpečí hrozí budoucnosti jeho, neboť: mor to zuří na našem národním těle. Či nevidí oči naše hnus opilství, tisíce útrap, nemocí tělesných, neslyší pláč hladových dětí a sirotkův, utrápených žen, nárek ubíjených i vražděných, nečítáme utracené miliony a konečně: necítíme ve své duši onen útlak a bídu a hanbu, jimiž stíháni jsem co slabý národ?! (...) Uvažujeme-li o alkoholu, ukáže se nám ranou morovou. On tráví krev našeho lidu, jako děsná saň dusí města i vesnice, zabírá, aby se šířilo království boží na zemi, ale aby plakala tu bída těla i duše“ (Beneš 1906, s. 3–4).

„Kéž se tak stane, kéž tyto řádky cíle svého se neminou, kéž vnikne konečně v srdce všech soukmenovců správné pochopení této morové hlízy, která bez ustání vlastní naši plení, krev ze žil střebá, hmotný i mravní majetek ničí, vyžadujíc si více a těžších obětí, než nejkrvavější války“ (Novotný 1902, s. 4).

Z podaných ukázek lze vidět, že je alkoholismus jako jev personifikován, využívá se obrazných, expresivních a emocionálních pojmenování (nejčastěji kontextových), jež jsou často kumulována (výčty, paralelismy, gradace), řečnických otázek, konstrukcí s výpovědní funkcí zvolací/přací apod. Ve ztvárňování tématu alkoholismu se uplatňuje dokonce ustálená skupina synonym, resp. pojmenování (kolokace), jež jsou často tvořeny členem rozvíjeným a rozvíjejícím: *kořaleční (alkoholový, sociální) mor, zrádný pramen, nepřítel lidstva, škůdce lidstva, metla a zhoubce lidského pokolení, jed či ochucený jed, vřed, hnís, satan, zabiják, ďábel, ohnivě strašidlo, vrah našeho zdraví, tupič našeho majetku* apod. Ustálenost těchto pojmenování vede ovšem k jejich automatizaci.

Stejné postupy a prostředky i táž tendence k automatizaci se uplatňuje také v líčení alkoholika.

„Viztež nešťastníka, kterak bled a s tvářemi zapadlými těžce zvedá se ráno na svém chatrném loži, po spánku nepokojném a noci přerušené děsnými sny. Ruce jeho se chvějí, hlavu má těžkou, myšlenky zmatené, oči vypoulené, a první pohled jeho platí dojistu jen láhvi s kořalkou. Vášnivě se jí chopiv, neodloží jí, dokud jí byl nevypráznil do posledního doušku“ (Pryč s kořalkou 1883, s. 17).

„Po klopotné dvanáctihodinné práci denní zasedne dělník do smraduté krčmy, plné tabákového dýmu. Zde pije, kouří, rozjařen líhovinou hádá se, zbytečně křičí a teprve pozdě v noci vrávoraje hledá cestu k domovu. Chudák! nemůže sám sebou vládnouti, potácí se na vše strany. Čím tak seslábnul? Kdo ho poráží tak mocně k zemi? – Jak pak mohou jenom lidé tvrdit, že líh posiluje! Či neviděli, že opilý ani vlastního těla unésti nedovede? Ano, taková je ta posila líhoviny ve skutečnosti. Ráno, nevy spalý, zemdlený, s nechutí vstává, a není divu, že se mu po takovém mizerném zotavení do práce nechce; tak se sužuje dnem i nocí. Když byl v sobotu po výplatě zapravil po hospodách své dluhy, zbývá jemu pro rodinu sotva na bochník chleba. Hlad, nouze, pláč, klení, domácí nešváry, špatná výchova dětí, zoufalství a bídný konec života jsou smutné následky příšerné moci líhu“ (Šídlo 1901, s. 21).

Stereotypní líčení pijana nacházíme i v obrazových či heterogenních textech (ve smyslu kombinace verbálního a ideografického kódu), jako jsou různé obrazové letáky a plakáty, nástěnné obrazy a tabule či protialkoholní pohlednice, jež měly stejně jako dnes určitý typ sociální reklamy²⁰ působit především na city a emoce adresátů (strach, lítost, smutek, soucit apod.).²¹ Obrazová (stejně jako i jazyková) složka těchto textů často využívá

²⁰ Viz Gajdušková 2005.

principu kontrastu: setkáváme se zde zpravidla s obrazem muže ve dvou fázích jeho životního vývoje. První ilustrace představuje muže fyzicky zdravého, upraveného, usměvavého, jednotlivé znaky svědčí o jeho blahobytném a šťastném životě, druhá ilustrace pak ukazuje téhož muže po několika letech – vyplněných požíváním alkoholických nápojů – fyzicky sešlého, neupraveného, v nuzném oděvu, s dementním (v lékařském slova smyslu) výrazem v obličejí, jenž charakterizuje těžkého alkoholika v poslední fázi jeho závislosti.²²

V souvislosti s jazykovými postupy a prostředky, jež texty abstinentního hnutí využívají, je nutné upozornit na značné uplatnění intertextovosti (intertextuality) – a to jak horizontální (vazby na jiné konkrétní texty), tak vertikální (interdiskurzivita – vztah k žánrové tradici). Velmi četné jsou např. přímé citace protialkoholních výroků různých významných a slavných osobností (umělců, vědců, státníků apod.), které putují z textu do textu buď v originálních citacích (či překladech, pokud jsou zahraniční provenience), nebo jsou volně parafrázovány.²³ Dokonce vznikají i soubory takovýchto citátů a výroků, a to nejen pro potřeby vzdělavatelů (např. kniha *Co soudí myslitelé o pijáctví* (1911) či rozsáhlý oddíl v *Abstinentní čítance* (1923)).

Výrazně se v textech hnutí užívá obecně řečeno protialkoholní frazeologie (příslloví, pořekadla, rčení a další frazeologické jednotky – např. jakým způsobem může Čech říci, že je opilý), básní,²⁴ písní, pohádek, povídek, tzv. příběhů ze života (*Jak jsem se stal abstinentem*), a to ať autorské či lidové, folklorní provenience. Veškeré tyto prostředky jsou vhodné pro

²¹ Často se tyto emoce doslova „atakují“ prostřednictvím obrazů rodinného neštěstí, kde bez vlastního přičinění nejvíce trpí a jsou poznamenáni ti, již se nemohou bránit, tj. děti: obrazy s těmito scénami – děti, jež musí zebrať; umírající matka alkoholička, nad níž stojí její syn; děti stojící nad mrtvolou pijáka apod.

²² Tyto a podobné obrazové materiály stejně jako jazyková ztvárnění alkoholových témat/motivů svou stereotypní expresivností a hyperbolicností také přispívaly k tomu (vedle dalších motivů), že abstinentní hnutí, jeho činnost a představitelé byli často parodováni či vůbec byli oblíbeným předmětem humoru (viz např. postava fanatického bojovníka proti alkoholismu Dr. Řimsy/Šimsy v *Krvavém románu* J. Váchala nebo činnost umělecké, bohémské skupiny kolem Jaroslava Haška i jeho samotného apod.). Tohoto negativního „potenciálu“ si ovšem byli vědomi i samotní představitelé hnutí. Již v prvním desetiletí 20. století upozorňoval např. J. Šimsa na to, že v čelo hnutí „často se staví laikové fušeři, kteří planými frázemi a otrěpanou učeností populárních kazatelů střídmosti obyčejně přehánějí a ideální hnutí sesměšňují. Místo přesvědčení a poučení rozšiřují se mezi lidem strašáky. To snad má působnost ještě v nejnižších třídách, ale vzdělaný člověk musí mít jiné pádné důkazy, podepřené autoritou, vědou“ (1908, s. 4). Tento akcent na skutečné argumenty a střídmější výrazové prostředky se projevil nejen ve zvýšené umělecké úrovni obrazových publikací, ale také v omezování nejvíce stereotypních pojmenování (např. alkoholismus jako mor, lita saň apod.).

²³ Často užívané jsou pochopitelně výroky T. G. Masaryka, resp. citace z jeho prací. Např. z následující části přednášky, jež byla proslovena v Dělnickém domě ve Vsetíně roku 1905 (tiskem 1908), se okřídleným výrokem stala poslední, zvládnutá vedlejší věta: „Opilství je otcem chudoby a nesvobody. Už v řeckém zákonodárství *Lykurgos* ve *Spartě*, aby si snáze udržel podmaněné kmeny, měl je k pití; věděl, že **národ pijanův je národem otroků!**“ (s. 20).

²⁴ Zde stojí za pozornost zejména básně J. J. Marka „Domácí lékař“ ze 40. let 19. století, jejíž závěrečné verše našly uplatnění např. i v některých protialkoholních zdravotnických tabulích (viz přílohy) či didaktické verše vyšehradského kanovníka Beneše Metoda-Kuldy (zejména oddíl „Hospoda, krčma“ ve sbírce *Elektrika v době nynější tmy*, 1897) anebo zcela protialkoholně zaměřená básnická sbírka K. Kolmana *Žalujeme* (1928).

určitý typ adresáta a/nebo mají vedle informační funkce podpořit hnutí odvoláním se na autoritu významného jedince či autoritu národního kolektivu, staletými prověřené „pravdy“ apod.

Je přirozené, že tyto texty charakterizuje vedle jiných funkcí v menší či větší míře také funkce estetická. V textech, které primárně vznikaly jako umělecké (a hnutím jsou sekundárně využívány), resp. jsou tak chápány, je přirozeně její uplatnění značné (což je z hlediska hnutí velmi vhodné i proto, že dokáže vyvolat u čtenářů značné emoce). Hnutí však dle žánrových modelů produkovalo také vlastní texty (povídky, básně, písně), v nichž jsou agitační záměr, didaxe zcela zřejmé; působení a míru estetické funkce zde pak podmiňují zejména umělecké, tvárné schopnosti autora.

Závěr

I když lze o abstinentním hnutí v českých zemích mluvit v podstatě jen v období první poloviny 20. století (zejména do vypuknutí druhé světové války), neznamená to, že by se v poválečné ČSR, ČSSR a po roce 1989 na protialkoholní činnost a působení rezignovalo – nelze však zdaleka hovořit o tak široce pojaté a dlouhodobé aktivitě, v níž by se angažovalo tak velké množství lidí (napříč různými vrstvami obyvatelstva) a organizací, sdružení či spolků. Také v druhé polovině 20. století vznikaly sice rozličné propagační, protialkoholní kampaně a texty, avšak ani z hlediska tematického či z hlediska užívaných metod a prostředků ovlivňování nedosahovaly takové pestrosti a kvantity – soustředily se a soustřeďují se zejména na zdravotní a některá společenská negativa, jež vyplývají z požívání alkoholu (např. řízení motorových vozidel pod vlivem alkoholu), anebo na problematiku léčby a zvládnutí závislosti. Právě v této oblasti bylo našimi lékaři (např. nedávno zesnulým Jaroslavem Skálou (1916–2007) či současným primářem mužského oddělení závislostí Psychiatrické léčebny Bohnice Karlem Nešporem) dosaženo značných úspěchů jak v koncepci zdravotnických zařízení (záchytné stanice, léčebny), tak v samotných metodách a technikách léčby.

Prameny

Uvádíme prameny, které jsme citovali a/nebo bez uvedení základních bibliografických údajů (autor, rok) tematizovali, ostatní studované prameny viz odkazy v poznámkách (především pozn. č. 1).

- BENEŠ, V.: *Alkohol škůdce lidu*. Krč u Prahy: Nakl. Dr. J. Šimsy 1906.
BOREK, V.: *Alkoholismus a jeho význam*. Praha: Bursík a Kohout 1898.
FOUSTKA, B.: Co je alkoholism? *Vyšší národ* 1, 1921, s. 8.
HOŘEJŠÍ, J.: *Patero proslovů o ostřízlivění*. Praha: ČAS 1940.
HOŘEJŠÍ, J.: *Jak vésti k ostřízlivění*. Praha: ČSAS 1947.
KONARŽÍK, B.: *Co soudí myslitelé o pijáctví*. Velké Kunčice p. Radhoštěm: Nakl. Zaorálek a Tuček 1911.
MASARYK, T. G.: *O alkoholismu*. Praha: Pokrok 1908.
NOVOTNÝ, V.: *O alkoholismu, jeho významu zdravotnickém a sociálním*. Praha: F. Topič 1902.
Pryč s kořalkou. Praha: vl. nákl. 1883.
ŠATAVA, J.: *Pivo a hnutí abstinence*. Praha: Československý kompas 1923.
ŠÍDLO, J.: *Nepřítel lidstva*. Bystřice pod Hostýnem: vl. nákl. 1901.
ŠÍDLO, J.: *Hlasy o pití*. Brno: Nakl. Nového lidu 1913.
ŠIMSA, J.: *Abstinence a lékaři*. Praha: vl. nákl. 1908.
ŠIMSA, J.: Vzpomínky na počátky organizovaného boje protialkoholního v Čechách. *Vyšší národ* 2, 1922, s. 19–20.
URBAN, J. F.: *Abstinentní čítanka*. Praha: Ústřední nakl. a knih. učitelstva československého 1923.
URBAN, J. F.: *Zrádný pramen*. Praha: Zmatlík a Palička 1919.
Vyšší národ 1–2, 1921–22, 1922–23.

Literatura

- BARTOŠEK, J.: Jazyk žurnalistiky. In: DANEŠ, F. a kol.: *Český jazyk na přelomu tisíciletí*. Praha: Academia 1997, s. 42–67.
ČECHOVÁ, M. a kol.: *Stylistika současné češtiny*. Praha: ISV 2003.
ČEPELKA, O.; JILEMNICKÁ, J.; SOCHŮREK, J.: *Práce s veřejností v nepodnikatelském sektoru*. Liberec: Nadace Omega 1998.
ČMEJRKOVÁ, S.: *Reklama v češtině, čeština v reklamě*. Praha: Leda 2000.
DOUBRAVOVÁ, J.: Persuazivní komunikace. In: *Společenské hry*. Ed. J. Doubravová. Dobrá Voda: Aleš Čeněk 2003, s. 80–90.
GAJDŮŠKOVÁ, S.: Specifika argumentace v sociální reklamě. In: *Metody a prostředky přesvědčování v masových médiích*. Ostrava: Ostravská univerzita 2005, s. 67–72.
GRÁC, J.: *Persuázia. Oplyvňovanie človeka človekom*. 2. vyd. Martin: Osveta 1988.
HÄCKL, B.: *Propagační prostředky*. 2. přepr. vyd. Praha: Merkur 1977.
HAUSENBLAS, K.: Učební styl v soustavě stylů funkčních. *Naše řeč* 55, 1972, s. 150–158.
HAUSENBLAS, O.: Tendence a manipulace. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura* 1993. Eds. J. Jančáková, M. Komárek, O. Uličný. Praha: UK 1995, s. 164–166.
HOFFMANNOVÁ, J.: *Stylistika a.....* Praha: Trizonia 1997.

- HLAVSA, Z.: K persvazivním prostředkům české publicistiky. In: *Spisovná čeština a jazyková kultura* 1993. Eds. J. Jančáková, M. Komárek, O. Uličný. Praha: UK 1995, s. 149–155.
- JAKLOVÁ, A.: Persvaze a její prostředky v současných žurnalistických textech. *Naše řeč* 85, 2002, s. 169–176.
- JELÍNEK, M.: Styl objektivní. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN 2002, s. 451–452.
- JELÍNEK, M.: Stylistika. In: *Příruční mluvnice češtiny*. Eds. P. Karlík, M. Nekula, Z. Rusínová. 2. oprav. vyd. Praha: NLN 2003, s. 699–780.
- KRAUS, J.: Styl administrativní. In: *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: NLN 2002, s. 448–449.
- KRAUS, J.: *Rétorika a řečová kultura*. Praha: Karolinum 2004.
- PRAVDOVÁ, M.: K povaze reklamního diskurzu. *Naše řeč* 85, 2002, s. 177–189.
- STICH, A.: Problematika publicistického funkčního stylu a jeho konfrontačního studia v rámci slovanských jazyků. In: STICH, A.; HAVLOVÁ, F.: *Stylistické studie I*. Praha 1974, s. 33–54.
- ŠEBESTA, K.: *Jazyk a styl propagačních textů*. Praha: SPN 1983.
- ŠEBESTA, K.: Reklama jako funkční styl? *Čeština doma a ve světě* 6, 1998, s. 193–197.

Z jazykovědných pracovišť

Zpráva o činnosti Jazykovědného sdružení České republiky v roce 2008

Přednášková činnost

V Praze a mimopražských pobočkách uspořádalo Jazykovědné sdružení ČR v roce 2008 téměř šedesát přednášek a diskusí (srov. níže přehled přednáškové činnosti v roce 2008). Kromě toho se v Praze konal hojně navštívený seminář na téma *Čeština v médiích* a JS se jako každoročně podílelo na organizaci mezinárodního setkání mladých jazykovědců v Olomouci.

Tematika přednášek byla jako vždy velmi bohatá a diferencovaná. Mezi dominantní oblasti zájmu lingvistů v akademických ústavech i na vysokých školách patří v současné době pochopitelně problematika dorozumívání v Evropské unii. Témata z okruhu interkulturních studií či multikulturní výchovy se objevila v programu přednáškových cyklů několika poboček JS. Zajímavé možnosti zapojení českých badatelů do evropských projektů zaměřených na výzkum multilingvismu ukázala pražská prezentace týmu vedeného doc. dr. Jiřím Nekvapilem, CSc.; tým se podílí na sociolingvistickém projektu LINEE (*Languages in a network of European excellence*), který je součástí 6. rámcového programu Evropské komise. Zde stojí za to zmínit sympatický nový trend, který se začíná v činnosti Jazykovědného sdružení prosazovat: s prezentacemi svých výzkumů zde nevystupují pouze individuální badatelé, nýbrž celé týmy, v nichž se kromě zkušených lingvistů uplatňují i mladí jazykovědci a vnášejí do společné práce nové impulsy, zájem o moderní metodologii i svou technickou zdatnost. To bylo možno pozorovat např. v pražském centru i při přednášce skupiny z ÚJČ AV ČR na téma *Vokabulář webový a Elektronický slovník staré češtiny*, nebo při vystoupení týmu germanistů, kteří předvedli možnosti aplikace nových korpusových nástrojů v lexikografii.

Další určující linií činnosti Jazykovědného sdružení ČR v roce 2008 se stala reflexe a rozvíjení vztahů mezi současnou jazykovědou (hlavně bohemistikou) a mediálním prostředím jako významným společenským fenoménem. Seminář na téma *Čeština v médiích*, který JS uspořádalo v Praze dne 29. května 2008 (ve spolupráci s Ústavem pro jazyk český AV ČR), byl věnován jazykové a stylové diferenciaci mediálního diskurzu, a to publicistickým textům psaným i mluveným (např. diskuse a debaty, talk show, interview

apod.), ale také rozvoji a možnostem spolupráce jazykovědců s novináři, popularizaci vědeckých poznatků v mediálních pořadech o češtině a praktických kursech, využití odborných expertiz a rad jazykovědců v práci českých publicistů. Na semináři zaznělo celkem sedm připravených příspěvků, doprovázených bohatou diskusí; mezi autory byli jak lingvisté z Ústavu pro jazyk český, tak pracovníci České televize a Českého rozhlasu.

Rok 2008 byl rokem konání Mezinárodního sjezdu slavistů v makedonském Ochridu; lze proto říci, že i v Jazykovědném sdružení tato významná událost motivovala uskutečnění některých přednášek o problémech současné slavistiky a slovanských jazyků a také vystoupení řady badatelů z různých slovanských zemí (ze Slovenska, Ruska, Polska, ale i Makedonie). Lze s potěšením konstatovat, že slavisté, etymologové, badatelé v oblasti dějin jazyka nemají rozhodně nouzi o mladé zájemce; totéž platí např. o onomastice, i ta nejmladší badatelskou generaci tradičně přitahuje.

Pokračovala spolupráce Jazykovědného sdružení s Pražským lingvistickým kroužkem, zaměřená na rozvíjení odkazu Pražské školy. Obě společnosti spolupracují hlavně při organizaci přednáškových večerů spojených s oslavou životních výročí nejvýznamnějších českých lingvistů. V rámci této součinnosti se v roce 2008 uskutečnila i mimořádná událost: přednáška nestora české jazykovědy prof. dr. Jana Šabršuly, DrSc. k oslavě jeho 90. narozenin. Přednáška vídeňského bohemisty a slavisty prof. dr. Josefa Vintra, CSc. byla uspořádána ve spolupráci Jazykovědného sdružení s Výzkumným centrem vývoje staré a střední češtiny.

Účast na přípravě mladých lingvistů

Už zmíněné aktuální tematice, tj. vztahu interkulturní komunikace a lingvistiky, bylo věnováno IX. mezinárodní setkání mladých lingvistů, které se konalo v Olomouci ve dnech 12. – 14. května 2008. Jeho organizační tým pracoval ve složení: PhDr. Božena Bednaříková, Dr. (předsedkyně), Mgr. Lucie Barbapostolová, Mgr. Katarína Čermáková, Mgr. Jana Kovandová, Mgr. Vladimír P. Polách, MPhil. Interkulturní komunikaci tu byl věnován jeden z workshopů a řada referátů, v nichž se přednášející zabývali např. výukou češtiny pro cizince (u nás i v zahraničí) a zpracováváním speciálních učebnic, tak např. i úlohou znakového jazyka. Další workshopy nesly názvy *Emocionální inteligence v každodenní situaci*, *Možnosti a meze české diachronní lingvistiky na prahu 21. století* a *Pohledy na jazykový systém z hlediska valenční teorie a generativní gramatiky*.

Publikační činnost

JS nadále vydávalo pro všechny své členy informativní zpravodaj *Jazykovědné aktuality* s články, recenzemi nových knih, s aktuálními zprávami ze života v JS i v české lingvistice. Tento bulletin JS ČR s potěšením poskytuje prostor i začínajícím badatelům, doktorandům, v některých případech i studentům, kteří zde nezdědka publikují své první příspěvky. V jednom z dvojčísel JA vydaných v roce 2008 byl uveřejněn i blok příspěvků ze semináře *Čeština v médiích*; texty většiny referátů, jež zazněly na semináři, tak Jazykovědné sdružení nabídlo i mimopražským zájemcům a těm členům, kteří se nemohli semináře zúčastnit.

Základní informace o JS ČR jsou umístěny i na webových stránkách Ústavu pro jazyk český AV ČR, je možno je najít na adrese <http://www.ujc.cas.cz>; hlavní výbor JS se snaží je pravidelně aktualizovat.

Jana Hoffmannová

Přehled přednášek Jazykovědného sdružení v roce 2008

Praha

1. Alena Černá – Miloslava Vajdlová – Boris Lehečka: Vokabulář webový a Elektronický slovník staré češtiny (7. února 2008)
2. Irena Vaňková: Jak nám je (Ke konceptualizaci emocí, citů a pocitů v češtině) (21. února 2008)
3. Miloslav Vondráček: Jmenný rod v současné češtině (27. března 2008)
4. Jan Šabršula: Stručná procházka filozofií jazyka (3. dubna 2008)
5. Marie Vachková (a Věra Marková, Marek Schmidt, Věra Šmakalová): O nových korpusových nástrojích a jejich lexikografické aplikaci (10. dubna 2008)
6. Jarmila Panevová: Jazykový význam a ontologický obsah (Více otázek než odpovědí) (14. dubna 2008)
7. Jiří Nekvapil – Vít Dovalil – Tamah Sherman – Marián Sloboda – Ivo Vasiljev: „LINEE“: Sociolingvistický projekt 6. rámcového programu EU (jak funguje a jaké jsou zkušenosti s výzkumem v tzv. network of excellence) (24. dubna 2008)
8. Ivana Bozděchová: K současné terminologii, zejména lékařské (22. května 2008)
9. Zdena Palková: Stoupavoklesavá melodie v popisu české intonace (12. června 2008)
10. Zbigniew Kloch: Metafora w dyskursie publicznym (19. června 2008)
11. Jarmila Tárnyiková: Role strukturních stereotypů v textu (16. října 2008)
12. Josef VINTR (Institut für Slavistik der Universität Wien): Glosy Jagičovy, Paterovy a Muzejního žaltáře jako dobová svědectví (23. října 2008)
13. Neil Bermel (University of Sheffield): Korpusová data vs. hodnotící soudy rodilých mluvčích (pilotní studie o tvarech 2. pádu) (13. listopadu 2008)
14. Ludwig Eichinger (Institut für deutsche Sprache, Mannheim): On Benefits of Electronic Corpora for Linguists (20. listopadu 2008)
15. Josef Šimandl: Méně nápadné stránky číslovek (11. prosince 2008)

Brno

1. Vladimír Šaur: Názvy minulých časů, zvláště slovanských (5. března 2008)
2. Aleš Bičan: Struktura slabiky v češtině (12. března 2008)
3. Tomáš Hoskovec: Aparát pro celostní popis jazyka na příkladu litevském (9. dubna 2008)
4. Roland Wagner: Kolísání agentivního a inchoativního čtení u reflexivních konstrukcí v češtině a němčině (23. dubna 2008)
5. Emilia Crvenkovska (Cyrilometodějská univerzita, Skopje): Makedonský jazyk ve slovanském a balkánském kontextu (15. května 2008)
6. Friedrich Neubarth (Austrian Research Institute for Artificial Intelligence, Wien): Polarity, Alternatives, and Scales (7. května 2008)
7. Vaidas Šeferis: Strukturní sémantika vs. interpretativní sémantika (15. října 2008)
8. Milada Hirschová: Prostorová deixis v češtině (5. listopadu 2008)
9. Ondřej Koupil: Pracovat se staršími gramatikami češtiny (26. listopadu 2008)
10. Karel Pala – Dana Hlaváčková: Sémantické třídy českých sloves (17. prosince 2008)

České Budějovice

1. Jarmila Alexová: Vyjadřování odporovacího vztahu v barokních souvětích (19. března 2008)
2. N. A. Rogoza (Filologická fakulta Ivanovské státní univerzity): K příčinám vznikновения mežjazykovéj omonimii (na materiale ruskogo i češskogo jazykov) (7. května 2008)
3. Marie Dohnalová: Multikulturní výchova a interkulturní studia (22. října 2008)
4. Alena Jaklová: Jazyky v nově akreditovaném studijním oboru Evropská teritoriální studia (29. října 2008)
5. Jindřiška Pilátová: Sopostavlenije stilističeskoj sistěmy ruskogo i češskogo jazykov (15. prosince 2008)

Hradec Králové

1. Václav Víška: Klasifikace výukových metod ve výuce českého jazyka (27. února 2008)
2. Patrik Mitter: Hybridní složeniny v současné češtině (16. dubna 2008)
3. Eliška Meclová: Vyjadřování řečové etikety v současné češtině (8. října 2008)
4. Vladimír Koblížek: Projevy jazykového separatismu na území Čech, Moravy a Slovenska ve 30.–60. letech 19. století (10. prosince 2008)

Olomouc

1. Milena Šipková – Libuše Čižmárová: Slovník pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku (4. března 2008)
2. Josef Ventr (Institut für Slavistik der Universität Wien): Nejstarší české glosy jako dobová realie (22. dubna 2008)
3. Marek Nagy: Proč by mohl být filozof jazyka užitečný lingvistovi a naopak (29. října 2008)
4. Robert Dittmann: K pronikání hebrejského textového typu do české biblické tradice v 16. stol. (5. listopadu 2008)
5. Oldřich Uličný: Kondicionál v češtině a slovanských jazycích (18. listopadu 2008)
6. Ondřej Koupil: Pracovat se staršími gramatikami češtiny (3. prosince 2008)

Opava

1. Diana Svobodová: Některé aspekty formální adaptace cizojazyčných přejímek v českém lexiku (26. listopadu 2008)

Ostrava

1. Žaneta Procházková: Jména postav v próze (poznámky k teorii literární onomastiky) (5. března 2008)
2. Miroslav Vepřek: Modlitba sv. Řehoře v kontextu českocírkevněslovanského písemnictví 10. a 11. století (19. března 2008)
3. Halina Zgólkowa (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu): Stav polské lexikografie na přelomu století (16. dubna 2008)
4. Zdzisława Krażynska (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu): Současná skladba z historické perspektivy (23. dubna 2008)
5. Karel Komárek: Čeština v současné římskokatolické církvi (30. dubna 2008)
6. Jaroslav David: Havířov – soutěž o název socialistického města očima onomastika (22. října 2008)
7. Milan Harvalík: Onomastická terminologie – snahy o systematizaci, nebo respektování pluralismu? (12. listopadu 2008)
8. Jiří Damborský: Sváteční etymologické rozjímání (10. prosince 2008)

Plzeň

1. Helena Chýlová: K současné mluvené češtině (2. dubna 2008)
2. Václav Blažek: Kvantitativní metody v historicko-srovnávací jazykovědě (1. prosince 2008)

Ústí nad Labem

1. Anna Baláková (Katolícka univerzita Ružomberok): Frazeologický aspekt slovensko-českého pasívneho bilingvizmu súčasnej mladej generácie (20. února 2008)
2. František Čajka: Církevněslovanská legenda o svaté Anastázii (29. února 2008)
3. Eva Hošnová: K vývoji slovosledu v nové češtině (16. dubna 2008)
4. Marcel Olšiak (Univerzita Konštantína Filozofa, Nitra): Hovorená slovenčina v médiách (19. listopadu 2008)

Nový korpus mluvené češtiny ORAL2008

Nedílnou součástí Českého národního korpusu je i skupina korpusů mluvené češtiny. V prosinci 2008 přibyl ke stávajícím korpusům (Pražský mluvený korpus, Brněnský mluvený korpus, ORAL2006) nový korpus ORAL2008. Jde o první korpus neformální mluvené češtiny v rámci Českého národního korpusu, který je plně vyvážený v hlavních sociolingvistických kategoriích mluvčích. Obsahuje 1 milion slov.

Obecně lze konstatovat, že tvorba mluvených korpusů je vždy nákladná a náročná. Na pořizování nahrávek a jejich prepisů pro Ústav českého národního korpusu (dále ÚČNK) se podílí mnoho desítek vysokoškolských studentů a řada jejich vyučujících. Na sběru materiálu pro korpus ORAL2008 se podíleli především studenti Filozofické fakulty Univerzity Karlovy v Praze a dále také pod vedením svých pedagogů studenti Univerzity Hradec Králové, Západočeské univerzity v Plzni, Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, Pedagogické fakulty Univerzity Karlovy v Praze, Univerzity Jana Evangelisty Purkyně v Ústí nad Labem a další spolupracovníci ÚČNK.

Úkolem studentů bylo vybrat vhodné mluvčí (včetně jejich vhodného počtu tak, aby srozumitelnost nahrávky neohrožovaly souběžné rozhovory více osob) a dále zvolit neformální situaci a prostředí, ve kterém rušivé zvuky nepřehlušují hovor. Z této situace měli pořídít zvukový záznam, a to co možná nejnenápadněji, aby účastníci rozhovoru o nahrávání nevěděli a nesnažili se svůj projev korigovat. Po nahrání měli ale studenti povinnost vyžádat si souhlas nahraných se zpracováním pro ÚČNK. Nahrávku poté přepsali podle prepisovacích pravidel sestavených pro účely ÚČNK (viz níže). Přepis rozhovoru, zvláště pak většího počtu lidí, představuje zdlouhavý a velmi náročný úkol. Vyžaduje pečlivou přípravu a soustředění během prepisování i kontrolování hotových prepisů. Právě kontrola a případná oprava, opět ruční a detailní, spolu s koordinováním studentů patří mezi úkoly koordinátorů.

Prepisovací pravidla pro korpus ORAL2008 byla sestavena na základě zásad pro korpus ORAL2006, které připravil PhDr. Pavel Jančák, CSc. s ohledem na pravidla užívaná v Pražském mluveném korpusu. Uvedené tři korpusy mluvené češtiny jsou tedy díky tomu vzájemně srovnatelné.

Přepis slov se blíží co nejvíce tradičnímu zápisu, ne fonetické transkripci. Avšak v těch případech, kdy se svými ustálenými podobami běžná mluva pravidelně odlišuje od výslovnosti spisovné, není respektován tradiční zápis a je zaznamenána tato odlišná výslovnost. Zapisuje se tedy např. *sem* (= jsem), *štyři/štyry* (= čtyři), *pudu* (= půjdu), *já si to vezmu* (= vezmu). Zachycují se příznakové rysy běžné mluvy, a to včetně rysů regionálních

(např. *zrouna, Horažďojce, strejdoj*). Zaznamenávají se i případy, kdy se může různě realizovat spodoba znělosti (*s máslem/z máslem*). Naopak tradiční zápis se volí u takových souhláskových skupin, u kterých i spisovná výslovnost předpokládá výslovnost zjednodušenou (*kamennej, každodenní*). Do spisovné podoby je sjednocován i zápis těch souhláskových skupin, jejichž konkrétní zvuková realizace závisí na míře pečlivosti při vyslovování, na tempu apod. (*vzpomenu si*, i když se vyslovuje jako *spomenu si*). Neregistruje se ani splývavá artikulace koncových souhlásek na mezislovních předělech (*pod čepicí*, i když bylo vysloveno *počepicí*). Ty pravidelné jevy, u kterých se i tradiční forma psaná od formy mluvené (ať spisovné, či nespisovné) vždy odlišuje, se zapisují touto tradiční formou zápisu (rozdíl *i-y*; *dě, tě, ně; bě, pě, mě*; spodoba znělosti atd.). V prepisech se vyskytují také dublety, přičemž někdy jde o varianty regionální (*počta – pošta*). Odlišná kvantita se registruje, a to jak kvantita fonologická (regionální podoby *rohlik, klucí, pánove, pět kluku*), tak emfatická (*bóže, bylo to dlouhý*). Neoznačuje se však prodlužování slabik na konci kóla a prodlužování dané váháním (v případech jako *já sem tam přišel, no a voni tam už byli*).

Nedořečené slovo je vyznačeno hvězdičkou za slovem a čárkou (*to bylo vše*, převčirem*), případně před slovem (**ková hrubá nekázeň*). Pokud za nedořečeným slovem následuje totéž slovo, ale už dořečené, oddělují se jen mezerou (*nedo* nedořečené*, i v případě, kdy jde o přechnutí jako *neda* nedořečené*). Různé parazitní zvukové projevy doprovázející mluvený projev jsou zaznamenány seskupením vždy tří písmen, a to většinou *hmm* pro zvuky spíše souhláskové a *eee* pro zvuky spíše vokalické. Cizí vlastní jména (osobní i zeměpisná) se píše původním pravopisem, např. *New York*, podobně i firmy (*Oriflame*), výrobky (*discman*) a jiné (*hardware*). Zkratky jsou zapsány tak, jak byly vysloveny, tedy ne *DVD*, ale *dé vé dé* nebo *dý ví dý*, případně *dývídýčko*. Zápis se řídí podle toho, zda byla zkratka vyslovena dohromady jako jedno slovo (*aids*), pomocí pojmenování hlásek (*ú es á*) nebo byly jednotlivé hlásky vysloveny zvlášť (*v š e*). Pouze zkratky, které se vyslovují pravidelně tak, jak se píše, ponecháváme v tradiční podobě (*NATO*). Neznámá „x“ se prepisuje jako *iks* (*prvních iks let života*).

Hranice vět se vyznačují jen interpunkcí, na začátku věty je vždy malé písmeno. Větné interpunkce se užívá pokud možno tak, jak je to obvyklé v textech psaných, tj. nezachycuje se přerušování věty pauzami, naopak pravopisně náležitá čárka ve větách a v souvětích je zapsána, i když se větné předěly pauzou nerealizují. V komplikovanějších případech se interpunkce zanáší na základě významových a syntaktických celků. Zvláštní rysy syntaktické stránky mluvených projevů (přechnutí, přerušování a změny větné perspektivy, přiřazování vět a větných úseků apod.) jsou zachyceny zjednodušeně, většinou pouze pomocí čárky.

Pokud se slova opakují, jsou oddělena čárkou. Neukončené věty se označují třemi tečkami s dvojtečkou odsazenými mezerou, tedy ...: Příklad, kdy je mluvčí přerušen jiným mluvčím, ale ve výpovědi později pokračuje, se v dialogu značí třemi tečkami na konci přerušené výpovědi i na začátku její navazující části. Pokud je nutné připsat do textu poznámku nebo vysvětlivku k nějaké mimořádné situaci, užívají se k odlišení takového textu kulaté závorky. Také přerušení promluvy smíchem se zachycuje poznámkou v kulatých závorkách (*smích*). Úseky, které se nepodařilo při přepisu rozluštit, se vyznačují třemi krátkými pomlčkami. Přímá řeč se zaznamenává někdy běžně, tj. uvozovkami, avšak v častých případech, kdy není jasné, kde jsou hranice přímé řeči, je oddělena pouze čárkami bez uvozovek.

Kvůli anonymitě jsou příjmení a přezdívky kódovány, tzn. jsou vždy nahrazeny zkratkami NP za příjmení a NN za přezdívku. Na přání mluvčích mohou být kódována i křestní jména (NJ), místní názvy (NM) a další vlastní jména, např. názvy firem (NO).

Korpus ORAL2008 vychází ze stejné materiálové základny jako ORAL2006, avšak žádný z přepisů zařazených do korpusu ORAL2008 nebyl použitý v korpusu ORAL2006. Korpus ORAL2008 obsahuje přepisy 297 nahrávek, v jejichž rámci byly zaznamenány projevy 995 mluvčích. Nahrávky čítají 6 883 minut, tj. necelých 115 hodin. Celý korpus zahrnuje přesně 1 000 097 slov, což odpovídá 1 349 536 korpusovým pozicím (tj. počet slov a interpunkce).

Nahrávky byly pořizovány v letech 2002–2007 na různých místech po celém území Čech (tj. ne Česka). Zachycují autentickou mluvenou češtinu v přirozeném prostředí na území tradičně vymezovaném jako oblast českých nářečí v užším smyslu. Vzhledem k postupu nivelizačních procesů jde v projevech nejčastěji o obecnou češtinu a její regionální varianty. Všem nahrávkám je společné to, že byly pořízeny výhradně v neformálních situacích, např. při jídle, na návštěvách, oslavách či při společné činnosti. Mluvčí se vzájemně znali a měli k sobě přátelský vztah, tzn. ve většině případů si tykali. Projevy byly ve všech případech nepřipravené, dialogické a jejich téma nebylo nikdy předem dané. Nejčastější počet mluvčích účastnících se nahraného rozhovoru byl 2–4. Mluvčí byli vždy nahrávané situaci fyzicky přítomni, korpus tedy neobsahuje přepisy telefonních rozhovorů. Případné velmi výjimečné krátké úseky, kdy jeden z mluvčích hovoří do telefonu, jsou přepsány pouze jako poznámka v kulatých závorkách.

Rok	Počet nahrávek
2002	9
2003	7
2004	11
2005	49
2006	79
2007	142

Tab 1. Počet nahrávek podle roků

Počet mluvčích	Počet nahrávek
2	109
3	76
4	54
5	33
6	15
7	5
8	3
9	1
10	1

Tab 2. Počet nahrávek podle počtu mluvčích, kteří v nahrávce vystupují

Pořizování nahrávek, jejich přepisování a označování probíhalo v souladu s obecnými zásadami uplatňovanými při přípravě všech předchozích mluvených korpusů v rámci Českého národního korpusu, zejména korpusu ORAL2006. Všechny korpusy se shodují v označování základních tří binárních sociolingvistických kategorií mluvčích. Pohlaví se zaznamenává zkratkami M (muž) a Z (žena), věk zkratkami I (18–35 let) a V (36 let a více), vzdělání

zkratkami B (základní a středoškolské) a A (vysokoškolské včetně pouze započatého). U všech mluvčích jsou stejně jako v ORALu2006 navíc zpřístupněny i informace o jejich přesném věku, konkrétním dosaženém stupni vzdělání (ZŠ, SŠ, VŠ) a oblasti jejich převažujícího pobytu do 15 let (tedy v době, kdy se formoval základ jejich individuálního jazykového úzu). Tyto oblasti jsou vymezeny na základě tradičního nářečního členění podle Jaromíra Běliče a dělení používaného v Českém jazykovém atlasu. Území Čech je tedy rozděleno na oblast středočeskou, severovýchodočeskou, jihozápadočeskou, přechodnou oblast česko-moravskou a české pohraničí. U každého přepisu je zaznamenán počet mluvčích účastnících se hovoru, rok pořízení nahrávky a neformálnost situace. Poslední označení zachováváme kvůli srovnatelnosti s ostatními korpusy přesto, že korpus ORAL2008 obsahuje pouze nahrávky neformálních situací. Podrobný přehled všech těchto přídatných informací, tzv. strukturních značek, pro korpus ORAL2008 najdete v manuálu korpusového manažeru Bonito (<http://ucnk.ff.cuni.cz/bonito/>) v sekci Dostupné korpusy. Tyto parametry jsou dostupné při vyhledávání v korpusovém manažeru Bonito v menu Zobrazení jako Zdroje (po zaškrtnutí se vybrané parametry zobrazují u každého vyhledaného dokladu na začátku řádku).

Korpus ORAL2008 je plně vyvážený s ohledem na základní čtyři sociolingvistické kategorie mluvčích – pohlaví, věkovou skupinu, skupinu podle stupně dosaženého vzdělání a převažující oblast pobytu v dětství. Znamená to, že přepisy nahrávek byly do korpusu ORAL2008 vybrány tak, aby byly všechny hodnoty základních sociolingvistických kategorií zastoupeny přibližně stejným počtem slov. Každá z hodnot binárních kategorií pohlaví (M = muž / Z = žena), věková skupina (I = 18–35 let / V = 36 let a více) a skupina podle stupně dosaženého vzdělání (A = alespoň započaté VŠ vzdělání / B = ZŠ nebo SŠ) je tedy zastoupena polovinou všech slov v korpusu. Přibližně čtvrtinou slov jsou pak zastoupeny hodnoty kategorie oblast pobytu v dětství, tj. oblasti středočeská, severovýchodočeská, jihozápadočeská a české pohraničí, přičemž přechodná oblast česko-moravská je zařazena pouze doplňkově.

Pohlaví	Počet mluvčích	Počet slov
Ženy	522	500478
muži	473	499619

Tab 3. Počet mluvčích a slov podle pohlaví

Věk	Počet mluvčích	Počet slov
I	576	500199
V	419	499898

Tab 4. Počet mluvčích a slov podle věku (I = 18–35, V = 36 a více)

Vzdělání	Počet mluvčích	Počet slov
A	559	500672
B	436	499425
ZŠ	130	163988
SŠ	306	335437
VŠ	559	500672

Tab 5. Počet mluvčích a slov podle vzdělání (A = alespoň započaté vysokoškolské, B = základní a středoškolské)

Oblast pobytu v dětství	Počet mluvčích	Počet slov
středočeská	312	247630
severovýchodočeská	167	242199
jihozápadočeská	281	237417
české pohraničí	206	239511
česko-moravská	29	33340

Tab 6. Počet mluvčích a slov podle převažující oblasti pobytu v dětství

Korpus ORAL2008 není v současné době lemmatizovaný ani taggovaný, neobsahuje tedy žádné dodatečné informace o základním tvaru slova ani jeho morfologických a dalších charakteristikách. Při vyhledávání je proto potřeba vhodným způsobem využívat pouze slovní

tvary v podobě, ve které byly zaznamenány. Když např. chceme najít všechny tvary podstatného jména *pračka*, zadáme tu část slova, která se v tvarech opakuje, a za ni připojíme tečku a hvězdičku (to znamená libovolný počet opakování libovolného znaku). V tomto případě je to *prač.**. Někdy se ale stane, že výsledky vyhledávání obsahují i slova odvozená různými příponami. Např. po zadání dotazu *popel.** se nám zobrazí doklady s tvary slov *popel*, ale i *popelnice*, *popelník* a *popelář*. Pokud chceme ze seznamu odstranit doklady s odvozenými slovy, zvolíme v levém okénku N-filtr (namísto původního Nový dotaz) a do dotazovacího řádku postupně zadáme *popelnic.**, *popelník.** a *popelář.**. Ze seznamu vyhledaných dokladů se nám tím odstraní všechny tvary těchto zadaných slov a zůstanou pouze tvary slova *popel*.

Díky tomu, že jsou do korpusu začleněny informace o situaci a mluvčích, lze v korpusu ORAL2008 zjišťovat frekvenci vyhledaných slov nebo tvarů u různých skupin mluvčích nebo v různých typech nahrávek. Chceme-li např. zjistit, zda je v korpusu doložen generační rozdíl v používání výrazu *prostě*, vyhledáme si všechny výskyty slova *prostě*, pak v menu Konkordance zvolíme Statistiky a dále Frekvenční distribuce a vybereme v okénku Atribut položku *sp.vek* (význam těchto zkratk je možné najít v sekci Dostupné korpusy na adrese <http://ucnk.ff.cuni.cz/bonito/>). Potvrdíme tlačítkem OK a objeví se nám okno s výsledkem: I 2939, V 1938 (zkratky označují věkovou skupinu a čísla znamenají počty dokladů). Díky stejnému zastoupení obou věkových skupin v korpusu můžeme konstatovat, že mladší generace používá v korpusu ORAL2008 tento výraz o třetinu častěji.

Další informace, rady a návody k vyhledávání jsou k dispozici na stránce <http://ucnk.ff.cuni.cz/bonito/>.

V současné době pokračuje sběr materiálu pro mluvené korpusy dál, pouze s tím rozdílem, že používáme prepisovací program Transcriber. Ten umožňuje připojovat k prepisu zvukový záznam, takže uživatel si jednou bude moci k vyhledanému dokladu přehrát i jeho originální zvukovou realizaci. Věříme, že současné i budoucí korpusy mluvené češtiny budou užitečným zdrojem dat pro hlubší poznání jazyka.

Literatura

BALHAR, J. a kol.: Český jazykový atlas. Praha: Academia 1992–2005.

BĚLIČ, J.: Nástin české dialektologie. Praha: SPN 1972.

ČERMÁK, F.: Mluvené korpusy. In Studie z korpusové lingvistiky 1, Korpusová lingvistika, stav a modelové přístupy, eds. F. Čermák, R. Blatná. Praha: NLN 2006, 53–67.

ČERMÁK, F. – SGALL, P.: Výzkum mluvené češtiny: jeho situace a potřeby. SaS 58, 1997, č. 1., s. 15–25.

Český národní korpus – ORAL2008, 2008. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2006. Dostupný z WWW: <<http://ucnk.ff.cuni.cz>>.

RYCHLÝ P., 1998–2003: *Bonito – grafické uživatelské rozhraní systému Manatee*, verze 1.49.

WACLAWIČOVÁ, M.: Spoken Corpus ORAL2006, Information It Provides and General Characteristics of Spoken Text. In: *Computer Treatment of Slavic and East European Languages*, eds. J. Levická, R. Garabík. Tribun, Bratislava, Brno 2007, s. 283–289.

WACLAWIČOVÁ, M. – KŘEN, M.: ORAL2008: New Balanced Corpus of Spoken Czech. In: *Труды международной конференции "Корпусная лингвистика - 2008"*, s. 105–112. Санкт-Петербург: Издательство СПбГУ 2008.

Článek vznikl v rámci výzkumného záměru MSM0021620823.

Martina Waclawičová

Bohemistika na ukrajinských univerzitách

Vzájemné vztahy mezi Ukrajinou a Čechami sahají do raného východoslovanského období. Dynastické, hospodářské a kulturní svazky existovaly už v dobách Kyjevské Rusi a Velkomoravské říše (10. stol.). Kníže Vladimír Veliký, jak naznačuje Ipatijevský letopis, měl dobré sousedské vztahy s Českým královstvím. Dvě Vladimírovy manželky byly Češky, matky jeho synů Vyšeslava a Svjatoslava. Ukrajinské gramoty, písemné památky ze 14. a 15. stol., v nichž jsou zachyceny obchodní, darovací a zástavní transakce, jsou přesvědčivým dokladem přímých ukrajinsko-českých kontaktů.

V 19. stol. existovaly stálé kontakty mezi ukrajinskými a českými kulturními pracovníky. I. Mohylnyckyj a Ja. Holovackyj korespondovali s J. Šafaříkem, M. Šaškevyč se zabýval pracemi J. Kollára, J. Jungmanna, V. Hanky, F. Palackého.

Studium slovanských jazyků se pokusil zavést do studijního plánu vysokých škol známý ukrajinský spisovatel, profesor a rektor Charkovské univerzity P. P. Hulak-Artemovskij. Při přednáškách polského jazyka postupoval srovnávací metodou s jinými slovanskými jazyky, mimo jiné také s češtinou. To probouzelo ve studentech zájem o český jazyk i o Čechy. Jedním ze studentů byl také I. I. Srezněvskij, který navštívil Čechy v r. 1840 a při své návštěvě seznamoval české obyvatele s ukrajinským folklórem a literaturou.

Zásadní význam pro bohemistiku na Ukrajině měly práce O. O. Potebni. Ten ve své disertační práci *O nekotorych simvolach v slavjanskoj narodnoj poezii* (Charkov 1860), vydané tiskem, popisuje charakteristické znaky symbolických významů slov a odkazuje

přítom na údaje ze všech slovanských jazyků, zejména z češtiny.¹ V květnu 1863 pobýval Potebnja v Praze, kde na Karlově univerzitě navštěvoval přednášky prof. M. Hattaly. V Praze navázal kontakty s českými jazykovědci, např. s J. Zubatým, který jako odborník na historicko-srovnávací syntax oceňoval Potebnjovy úspěchy ve slovanské syntaxi. Potebnjovy pozdější práce z oboru gramatiky (např. *Iz zapisok po russoj grammatike*) měly naopak vliv na české lingvisty.

Rozvoj slavistiky vůbec a zvláště bohemistiky na Ukrajině vzrostl v 19. stol. v souvislosti se založením kyjevské Univerzity sv. Vladimíra v r. 1834 (dnes Kyjivskij nacionalnyj universytet imeni Tarasa Ševčenka; tato univerzita oslaví v r. 2009 175. výročí).

V roce 1842 byla na této univerzitě otevřena katedra slovanských literatur, kde měla především v prvních letech přednost bohemistika: ve 40. letech přednášel českou literaturu profesor K. S t r a š k e v y č, profesor O. K o t l j a r e v s k y j přednášel v 70. letech historii Čech, historii kultury Slovanů a slavistiku. Klasifikaci slovanských jazyků nacházíme také v práci prvního rektora kyjevské univerzity profesora M. M a k s y m o v y č e, který vypracoval vědeckou koncepci rozvoje a vzájemných vztahů východoslovanských jazyků ve srovnání s jinými slovanskými i ostatními evropskými jazyky (*Istorija drevnej russoj slovesnosti I*, Kyjev 1839).

V letech 1882–1917 vedl katedru profesor T. F l o r y n s k y j, který se nezabýval jen obecnou problematikou slavistiky, ale konkrétními problémy jednotlivých slovanských jazyků. Florynskyj vydal dvoudílnou práci *Lekciji po slavjanskomu jazykoznaniju* (1895–1898), která několik desetiletí sloužila jako učebnice srovnávací gramatiky slovanských jazyků. V Čechách uveřejnil v časopise *Slovanský přehled* (1899) recenzi na tuto práci E. Smetánka. O jiné práci T. Florynského – *Neskol'ko slov o maloruskom jazyke i novejšich popytkach usvoit' jemu rol' organa nauki i vysšej obrazovannosti* – informoval české čtenáře A. Černý rovněž v časopise *Slovanský přehled* (1900).

Profesor Florynskyj téměř 20 let systematicky zpracovával novou slavistickou literaturu a publikoval přehledy nejnovějších slavistických prací ve sborníku *Krytyko-bibliografični ohljady najnovišych prac zi slovjanoznavstva*.

Nástupcem Florynského ve vedení katedry se stal O. S t e p o v y č, který byl vynikajícím znalcem slovanských jazyků a literatur a napsal řadu významných prací, např. *Narys istoriji českoji literatury* (1886), *Narysy z istoriji slov'janskykh literatur* (1893) aj.

¹ Všimá si např. významu českého *pramen* „pramen vody, pramen světla“ – oba významy souvisejí s rychlým pohybem (vody, světla).

V 80. letech 19. století byla na fakultě založena Slovanská společnost, která vydávala Slovanskou ročenku.

Ukrajinskou bohemistiku konce 19. a počátku 20. století reprezentovaly také práce profesora Nižynského Instytutu Narodnoji osvity Eugena R y c h l í k a, volyňského Čecha, autora publikací o poezii F. Čelakovského.

Jedním ze zakladatelů historické bohemistiky na kyjevské univerzitě byl známý historik-medievalista A. M. J a s y n s k y j (1864–1933) – doktor všeobecné historie, profesor, člen-korespondent Českého společenství věd, člen ČAVU. Ve svých pracích se zabýval problémy středověké historie v oblasti sociálně ekonomické, agrární a právní.

Kvalitativně nová etapa v rozvoji slavistiky začala v druhé polovině 20. století, v poválečném období, kdy značně stoupl zájem o studium a zkoumání slovanských jazyků.

V r. 1946 byla obnovena katedra slovanské filologie na Kyjevské univerzitě. K tématům přednášek patřily speciální disciplíny slovanské filologie: dějiny českého jazyka a literatury, polského jazyka a literatury apod.

Od r. 1947 vedl katedru slovanské filologie Kyjevské univerzity známý ukrajinský jazykovědec, akademik L. A. B u l a c h o v s k y j. Ten byl současně i ředitelem Instytutu movoznavstva im. O. O. Potebni Akademiji nauk Ukrajiny.

Četné práce Bulachovského se týkají historicko-srovnávací gramatiky slovanských jazyků, slovanské akcentologie, baltských jazyků, historie ruštiny a ukrajinštiny, vzájemných vztahů slovanských jazyků, problémů stylistiky, lexikologie (zvláště sémantiky a etymologie), lexikografie. Některé jeho práce se bezprostředně týkají češtiny; jsou to publikace z problematiky akcentologie češtiny: *Akcentologičeskij kommentarij k češskomu jazyku*. I. část *Obščije javlenija. Slova inojazyčnogo proischoždenija* (1953) je věnována kvantitě slov přejatých do češtiny v různém časovém období z jiných jazyků. Práce je doložena velkým množstvím materiálu ze všech slovanských jazyků, včetně historického a dialektického materiálu, který shromáždil autor sám nebo jeho předchůdci. Práce vydalo nakladatelství a vydavatelství Kyjevské univerzity ne náhodou: byly platnou a důležitou součástí vyučovacího procesu. L. Bulachovskij sám spoléhal na to, že historicko-srovnávací výklad zaujme studenty a urychlí jejich chápání problematiky. Organizoval rovněž na katedře studentskou vědeckou společnost. Nejlepší studentské práce, které tu vznikaly, se stávaly podkladem diplomových prací.

L. A. Bulachovskij věnoval mnoho úsilí tomu, aby na katedře kyjevské univerzity vychoval vzdělané polonisty a bohemisty. Na to bylo třeba zvlášť klást důraz, poněvadž se nedostatek vysoce kvalifikovaných odborníků ve 40. a na počátku 50. let pociťoval silně

především v důsledku stalinských represí a 2. světové války. K žákům Bulachovského patřila např. V. T. K o l o m i j c o v á, která napsala v r. 1950 disertaci *Porjadok sliv u českej prozi peršoji polovyny XIX st.* a později publikovala řadu prací z lingvistické bohemistiky, např. *Časove oformlennja pidrjadnych rečeň, zaleznych vid holovnych iz značennjam majbutnoho času v českej i slovackij movach* (1961), *Novi javyšča u frazeolohiji českoji movy periodu narodnoji demokratiji* (1965), *Zminy v leksycci českoji literaturnoji movy za ostanne desjatylyttja* (1965). Známá ukrajinská slavistka T. B. L u k i n o v á se ve své kandidátské disertaci zabývala kompozity v systému slovotvorby současné spisovné češtiny.

Mezi účastníky IV. mezinárodního sjezdu slavistů v Moskvě v r. 1958 byli také aspiranti a pracovníci kyjevské katedry slavistiky, kteří své příspěvky vydali v publikaci *Slavistyčnyj zbirnyk*.

Katedra slovanské filologie připravila pod vedením akademika Bulachovského mnoho erudovaných slavistů. Patřili k nim akademici O. S. M e l n y č u k, H. D. V e r v e s, členové-korespondenti A. P. N e p o k u p n y j, O. B. T k a č e n k o, bohemisté V. T. K o l o m i j e c o v á, T. B. L u k i n o v á, A. J. B a h m u t a mnozí jiní.

Poválečné období na kyjevské katedře slovanské filologie je spojeno se jménem prof. M. K. H r u n s k é h o, který v letech 1947-1949 vydal úvod do slovanské jazykovědy. Pracoval také na chrestomatii západoslovanských jazyků s historickým komentářem a rozpracoval mluvnici češtiny s praktickými cvičeními; tyto práce však zůstaly nedokončeny.

V prvních poválečných desetiletích se studenti slavistiky specializovali na bohemistiku (profesoři V. V. V o l e j n y k, E. A. H r a b a r, A. Ch. I l l i č e v s k y j, později V. K. Ž y t n y k) a na polonistiku.

Konec padesátých let 20. století nebyl pro ukrajinskou slavistiku příznivý. V r. 1955 byla katedra slovanské filologie spojena s katedrou ukrajinského jazyka a literatury. Na katedře ukrajistiky se slovanská filologie přednášela ve zkrácené verzi ve srovnání s dřívějším rozsahem. S bohemistikou a polonistikou se studenti seznamovali jen na výběrových přednáškách pro studenty-ukrajinisty.

Teprve v r. 1970 se díky úsilí doktora pedagogických věd profesora B. I. M a s a l s k é h o podařilo katedru slovanské filologie obnovit. Mnoho pro její další rozvoj udělali její vedoucí: docent Z a r y c k y j a již zmíněný docent Ž y t n y k, který přednášel studentům dějiny české literatury. Napsal monografii věnovanou Antonínu Sovovi *Poezija Antonina Sovy – rozvytok poetyčnoji majsternosti* (1975), překládal do ukrajinštiny poezii Viktora Dyka, Vítězslava Nezvala, Františka Hrubína, Petra Bezruče, Jiřího Wolкера.

Od r. 1987 vede katedru slovanské filologie docentka O. P a l a m a r č u k o v á. Současná katedra slovanské filologie Kyjevské univerzity Tarase Ševčenka připravuje odborníky v pětiletém studiu čtyř slovanských jazyků – češtiny, bulharštiny, srbštiny a chorvatštiny. Polonisté se v r. 1999 odloučili od katedry slovanské filologie a nyní pracují samostatně. Na obor český jazyk a literatura se přijímají abiturienti středních škol jednou za dva roky. Je třeba zdůraznit, že zájem o bohemistiku je veliký. Stálá je kombinace čeština a ukrajinština.

První čtyři roky jde o přípravu na bakalářském stupni, v rámci níž absolvují studenti přednášky na téma Současný český literární jazyk, Historie českého jazyka, Historická mluvnice češtiny, Geografie ČR, Česká lexikologie a lexikografie, Lexikální skladba češtiny, Frazeologie češtiny, Zvláštnosti české dialektologie a hovorové češtiny, Teorie a praxe překladu, Geolinguvistika. Pro účastníky magisterského studia jsou určeny přednášky Srovnávací mluvnice slovanských jazyků, Aktuální problémy bohemistiky, Slavistika na Ukrajině aj.

Základní studium historie české literatury trvá 4,5 roku. Zahrnuje období od vzniku české literatury až do současnosti. Po seznámení se s problematikou studia české literatury jsou přednášky věnovány vývoji staročeské literatury do 70. let 18. století. Další přednášky jsou rozděleny na období národního obrození (konec 18. – 1. polovina 19. stol.), období 2. poloviny 19. stol. – počátek 20. stol. (do vyhlášení Československé republiky v r. 1918), období 1918–1945 a konečně období od r. 1945 do současnosti. Speciální, výběrové jsou přednášky Literární školy a směry v České republice, Typologie českého románu, Česká literární kritika aj.

Získané znalosti studenti demonstrují na seminářích, studentských konferencích, při psaní ročníkových, bakalářských a magisterských prací. Každý semestr je zakončen zápočtem nebo zkouškou.

Od roku 2006 je na Ukrajině zaveden tzv. boloňský systém oceňování znalostí, kreditně-modulový systém. Jako každá nová věc, i tento systém vyžaduje značné úsilí jak od studentů, tak od přednášejících. Za semestr lze získat maximálně 100 bodů. Nejvýš 60 bodů je ohodnocena práce během semestru (týká se to seminářů, testů, samostatných prací), 40 bodů lze získat za zápočty nebo zkoušky. Při získání méně než 60 bodů během semestru se semestr neuznává. Při získání 92-100 bodů student získává ohodnocení „výborně“, pokud získá 75-92 bodů, je hodnocen stupněm „velmi dobře“, za 60-74 body je klasifikován stupněm „dobře“. Stálá snaha o získání co největšího počtu bodů stimuluje studenty k větší pracovní aktivitě během semestru.

Přednášející katedry slavistiky na Kyjevské univerzitě se mohou vykázat dobrými výsledky vědecké i metodické práce – učebnicemi, skripty, slovníky, monografiemi, konverzačními příručkami. Připomínám aspoň některé z nich. Např. O. L. Palamarčuková je spoluautorkou sborníku *Zistavne vyvčennja ukrajinskoji, českoji ta rosijskoji mov* (Kyjev 1991), a akademické mluvnice *Hramatyka českoji movy* (Kyjev 1992). Ta je první prací v historii ukrajinské bohemistiky, věnovanou komplexní prezentaci mluvnického systému českého jazyka ve foneticko-fonologické, morfologické, slovtvorné a syntaktické rovině ve srovnání s ukrajinštinou.

L. I. Danylenková a O. L. Palamarčuková vydaly učebnici překladu z ukrajinštiny do češtiny: *Prekladaemo českoju: ukrajinsko-česki pryjmennykovi i bezpryjmennykovi konstrukciji* (Kyjev 2001), která se soustřeďuje především na odlišné případy syntaktických spojení české slovní zásoby ve srovnání s ukrajinštinou. Danylenková a Palamarčuková jsou také spoluautorky kolektivní práce, konverzační příručky *Ukrajinsko-česki paraleli v tekstach i sytuacijach* (Kyjev 2002), která byla v r. 2005 vydána podruhé. Tematické členění příručky umožňuje různé varianty vedení dialogů, uvádí knižní i hovorové výrazy. Příručka obsahuje příklady pracovní dokumentace, soukromé i služební korespondence.

Novou didaktickou prací je učebnice L. Danylenkové *Česka mova. Pidručnyk dlja studentiv vyščych navčalnych zakladiv* (Kyjev 2006, 2. vyd. 2007).

V České republice byl vydán v r. 2000 *Praktický česko-ukrajinský slovník. Ekonomika. Finance. Obchod*; spoluautoři L. Danylenková, J. Anderš se podíleli i na další slovníkové práci, kterou je *Ukrajinsko-český slovník. Ekonomika. Finance. Obchod*. Tento slovník vyšel v r. 2004.

Nová kolektivní monografie *Ukrajinskoje movoznavstvo u zachidnych i pivdennyh slovjan* (Kyjev 2005, spoluautorem je také L. Danylenková) se poprvé v historii ukrajinské slavistiky věnuje problematice zájmu českých vědců v XIX.–XX. století o ukrajinštinu, její historii, lexikální zásobu, gramatiku, o její historické památky. Vedle významu pro vědu je bezpochyby důležitá jako jeden ze zdrojů, z nichž čerpají přednášející při přípravě odborných přednášek na téma Slavistika v Ukrajině.

Absolventi-bohemisté katedry slovanské filologie Kyjevské státní univerzity Tarase Ševčenka mají široké uplatnění v praxi – pracují ve vědeckých ústavech ukrajinské Akademie věd, v muzeích, vydavatelstvích, na velvyslanectvích Ukrajiny ve slovanských zemích, na velvyslanectvích a konzulátech slovanských zemí na Ukrajině a v neposlední řadě přednášejí na ukrajinských vysokých školách.

Bohemistiku je na Ukrajině možno studovat také na Lvovské státní univerzitě Ivana Franka, na Kyjevské slavistické univerzitě a na její pobočce v Rivném nebo na státní univerzitě Kyjevo-Mohyljanska akademija.

L. I. Danylenková (Kyjev)

Nové publikace

Rozhovory s českými lingvisty

Jan Chromý, Eva Lehečková (ed.): *Rozhovory s českými lingvisty*, Dauphin, Praha 2007.

V atmosféře zájmu o biografie významných osobností, autobiografická vyprávění pamětníků a revidování životních příběhů přichází na řadu i zájem o příběh lingvistiky a osudy jejích představitelů. Pro první svazek *Rozhovorů s českými lingvisty*, po němž mají následovat dva další, vybrali pořadatelé sborníku desítku zpovídaných. Rozhlédli se po pracovištích českých i moravských a vybrali jejich protagonisty tak, aby představili různé obory, převážně bohemistické, ale i nebohemistické, diachronní i synchronní: František Daneš, Eva Hajičová, Pavel Jančák, Miroslav Komárek, Iva Nebeská, Bohumil Palek, Jaromír Povejšil, Marie Těšitelová, Oldřich Uličný, Radoslav Večerka. Přesto (či právě proto), že otázky, které tazatelé z řad mladých lingvistů těmto význačným osobnostem kladli, vycházely ze společného okruhu – šlo vlastně o tzv. strukturovaný rozhovor se zaměřením na počátky lingvistických zájmů a motivace k lingvistické profesi, výsledky vědeckého bádání a jejich hodnocení, práce v oboru dříve a dnes, pohled na současnou lingvistiku apod. – vznikla vyprávění velmi pestrá. Liší se svým rozsahem – od stručných odpovědí na položené otázky k odpovědím rozsáhlým – a různí se samozřejmě především stylem, prozrazujícím nestejnou míru předchozí připravenosti, možná i podloženosti psaným konspektem nebo zase přísnosti při následném korigování, a jejich styl je také diferencován osobnostně co do formulačního nadhledu, vyrovnanosti, vlídnosti, shovívavosti, vtípnosti i syrovosti.

Z *Rozhovorů* není přirozeně patrné, nakolik tazatelé, kteří s lingvisty hovořili a autentické odpovědi zaznamenávali a přepisovali, výsledná vyprávění upravovali. Nelze vyloučit, že někteří lingvisté opravdu hovořili tak, že doslovný přepis jejich projevu velkou editací nevyžadoval. Přece jen však předpokládám, že za vydáním rozhovorů si lze představit cílevědomou a promyšlenou editační práci. Přepis mluvené řeči, pokud není pořizován pro účely analýzy mluveného projevu, bývá nutně provázen většími či menšími stylizačními zásahy prováděnými ve prospěch budoucího čtenáře, a tak je tomu nepochybně i zde. Přepisovatelé jistě museli zvažovat, jak naznačit intonační průběh řeči a rozdělit řečový proud do jednoduchých vět a souvětí, jak doplnit grafické prvky a jak vyznačit citace cizí a vlastní řeči nebo dokonce vnitřní řeči, jak potlačit vedlejší informaci jejím uzavorkováním, kdy

zachovat rysy mluvenosti projevující se např. opakováním, pauzami a nedořečenostmi, jak utlumit indexikální zakotvení promluv v řečové situaci apod. Lze shrnout, že ve většině případů postupovali poměrně tradičně a spíše konzervativně, jak to ostatně publikování rozhovorů s klasiky lingvistiky druhé poloviny 20. stol. odpovídá. V každém případě se však pořadatelům podařilo ponechat vyprávěním hovorový dialogický ráz („Nevím, zda vám něco říká jméno...“, „Nevím, zda znáte prehistorii...“), v němž zůstaly patrné některé kontaktní prvky nesoucí znaky původní komunikační situace a jímž se potvrzuje autentičnost rozhovorů („Je třeba mít svou práci jako koníček. Jinak člověk nebude dělat o sobotách a nedělích, jako jsme například my dva teď zde“).

V některých rozhovorech či jejich pasážích je dialogizace zřetelnější a závislost na otázkách bezprostřednější, jinde se prosazuje půdorys monologičtější, zato vytvářející úplnější obraz lingvistovy profesní dráhy nebo jeho vědeckých koncepcí. Nepřekvapí, že většina lingvistů zvolila pro svůj výklad stylisticky neutrální polohu spisovného vyjádření s ambicí hovorovosti (i když formulační podobu autentické komunikace opět neznáme a můžeme se jen dohadovat, jak se editoři se zpovídánými lingvisty na výsledném znění domlouvali). Tam, kde jadrnost vyjádření přesáhla neutrální polohu, ponechali přepisovatelé češtinu obecnou (je to však v celku knihy zcela ojedinělé).

Nejsilnější pasáže narativních interview jsou ty, v nichž lingvisté odpovídají na otázky týkající se jejich studia a vlivu učitelů, v nichž rekonstruují své lingvistické začátky a přehlízejí práci, kterou iniciovali nebo na níž se podíleli. V těchto pasážích se zřetelně manifestuje syntetičnost autobiografické paměti jednotlivce, pomáhající vytvářít koherentní profesní příběh, seřadit události do logického sledu, dodat příběhu hodnotící perspektivu a tu předat nejmladší lingvistické generaci. Díky tomu mají vyprávění českých a moravských lingvistů značný poznávací potenciál, ať už v jejich vyprávěních převládají harmoničtější, či polemičtější tóny. Tuto stránku lingvistických zpovědí nejlépe vystihují slova Pavla Nováka z článku *K poválečným osudům české lingvistiky* z r. 1991, jež pořadatelé velmi nápaditě všem deseti rozhovorům předdeslali. Je tu decentně anticipováno „různé prožívání běhu věcí“, jehož je čtenář dále svědkem.

Lze žánr narativních interview vůbec recenzovat? Jistěže ne, pokud jde o výpovědi lingvistů. Lze se však přece jen zastavit u jejich dialogického půdorysu vyznačeného předem připraveným scénářem budoucích tazatelů. Proti sobě se ocitly dvě generace s rozdílnými profesními zkušenostmi a diskurzními předpoklady: generace ohlížející se nazpět a snažící se předat a generace dychtící se dozvědět a začít pracovat co nejužitečněji. Otázky znějí nejlépe tam, kde prozrazují obeznámenost tazatelů s oborem, teoriemi a díly, kde vycházejí z tématu,

o němž je řeč, táží se na obrys či připomínají detail; zvláště oceňuji otázky, které takřkajíc nepadly s nebe a jsou zakotveny v kontextu předchozích odpovědí dotazovaného lingvisty a rozvíjejí je. V takovém případě lze hodnotit Rozhovory s českými lingvisty jako narativní interview. Jiné otázky vycházejí (je jich naštěstí menšina) spíše než ze snahy dozvědět se o oboru, přístupech a metodách a o narativní paměti dotazovaných z pohnutek povrchnějších, totiž postihnout nesoulad a sugerovat rozpor. Je jisté, že diskurzívní praktiky interviewování bývají v jednotlivých dialogických žánrech odlišné a jejich variantou jsou praktiky konfliktotvorné. Jistě se jimi dá ledacos zjistit a vyprovokovat (primárně zejména v žánru politických interview, sekundárně v pokleslejších mediálních žánrech). Potřeba poříditi narativní interview s lingvisty, kteří snad nejsou politiky ani boxery v ringu, by však nemusela být poznamenána zaujatými soudy a dotazy na „nesnášenlivost mezi lingvisty“, „skupinové boje“, „nevraživost mezi lingvisty“, „vzájemné antipatie“, „rozdrobenost české lingvistiky“, „bariéry“ apod. Podobné otázky se ostatně snaží lingvisté i lingvistky, i když vystihují rozdílnost svých přístupů, zodpovědět vesměs zdrženlivě a s řadou ohrazení a obvyklých akademických omluv – vždyť vzájemně spolupracují – a leckdo i s nadhledem a humorem.

Není mi jasné, zda jsou tazatelé k těmto sugestivním otázkám vedeni spíše svou osobní skepsí, anebo představou o nezbytném naplnění požadavků žánru, tj. požadavků na čtenářskou atraktivnost rozhovoru. Možná jsou obě vysvětlení. Charakter mediálních dialogů, včetně tištěných rozhovorů, se v posledních dvou desetiletích nepochybně posouvá směrem k větší otevřenosti a neformálnosti, vyznačené interakčně, tematicky, stylově, formulačně. Je však stejně evidentní, že se tazatelé snaží svými dotazy ověřit si či přímo si potvrdit poměrně skeptický výchozí názor na současnou lingvistiku, která nemá parametry té někdejší, strukturalistické. Někdejší lingvistika, již vytvářela generace zpovídaných osobností a jejich učitelů, starších a mladších představitelů Pražské lingvistické školy a jejich žáků, se zcela samozřejmě a zaslouženě jeví jako významnější, její přínosy závažnější, kolektivy stmelnější a díla smysluplnější. Nepoměr „tehdy“ a „nyní“ je konstruován – možná ani ne tak nostalgii pamětnických vzpomínek jako vnášenými pochybnostmi tazatelů – ve prospěch onoho „tehdy“, ať už předválečného či poválečného, a to i přesto, že se tazatelé opakovaně ptají i na některé neblahé podmínky, za nichž stěžejní lingvistická díla druhé poloviny 20. stol. vznikala (obtížné obstarávání zahraniční literatury, nedostatečná zapojení do mezinárodního vědeckého kontextu, domácí politické zásahy apod.).

Přestože (nebo opět protože) v půdorysu rozhovorů leželo ono strukturované interview se zacílením na pevně dané body, podařilo se tazatelům vytvořit obraz deseti osobností české

lingvistiky spjatých generačně (snad se některé lingvistky necítí tímto generačním zařazením dotčeny), jež své narativní identity konstruuji velmi odlišnými způsoby; ty by stály za samostatnou diskurzní analýzu, která ovšem přesahuje záměry této zprávy o záslužném počínu mladých lingvistů.

Světlá Čmejková

Slovenské výzkumy řeči předškolních dětí

Daniela Slančová (ed.): Štúdie o detskej reči. Filozofická fakulta Prešovskej univerzity, Prešov 2008.

Recenzovaný sborník je prvním komplexním výstupem dlouhodobého projektu zaměřeného na vývoj řečových schopností slovensky mluvících dětí; v této oblasti pracuje na Slovensku zhruba od přelomu století meziuniverzitní výzkumný tým. V rámci projektu je řečové chování dětí zkoumáno ve vztahu k ostatním složkám komunikace (především ke svému interakčnímu kontextu) a z procesuálního hlediska. Jádrem výzkumu je analýza dat získaných pomocí audiovizuálních nahrávek pěti dětí (nahrávalo se v domácím prostředí po hodině každý měsíc po dobu pěti až šesti let); cílem je vyabstrahovat z těchto dat univerzální model řečového vývoje, který by měl charakter normy.

Úvodní studie Maríny Mikulajové *Vývin rečovej činnosti v kontexte psychického vývinu* podává přehled teoretických konceptů týkajících se osvojování řeči dítětem (L. S. Vygotskij, N. Chomsky, J. Piaget, E. Batesová aj.). Stěžejní částí recenzované knihy jsou čtyři studie založené na téže výzkumné metodě a navzájem odlišené zaměřením na různé aspekty jazykového znaku a různé způsoby jeho realizace. Studie Daniely Slančové *Pragmatické funkcie vo vývine rečovej činnosti (v prvých osemnástich mesiacoch života dieťaťa)* sleduje raný vývoj pragmatické kompetence dítěte, tzn. zjišťuje, jaké funkce mají řečové projevy malých dětí (jde postupně o vyjadřování tělesného a psychického stavu, negativní vymezení se vůči okolí, později souhlasná reakce, snaha regulovat jednání komunikačních partnerů, vyjadřování se o okolním světě atd.) a jakými prostředky děti tyto funkce vyjadřují (fyziologické reakce – pohyby, dále zvuky, gesta a nakonec prostředky jazykové). Podává tak obraz toho, jak děti komunikačně vrůstají do světa, který je obklopuje, dřív než ovládnou jeho jazykový kód.

Podle Jany Kesselové (studie *Sémantické kategórie v ranej ontogenéze reči dieťaťa*) dospělí dětem pojmenovávají součásti okolního světa a tím tento svět zároveň člení na složky,

kategorizují. Dítě následně vytváří protoslova (interakční zvukové komplexy bez jednoznačně interpretovatelného významu) a posléze první slova. Systém sémantických kategorií dětské řeči je v dané studii členěn na kategorie v období jednoslovných promluv, kategorie po vzniku dvouslovných výpovědí a kategorie abstraktní. Zvláště v této studii se ukazuje, že od detailního výzkumu řečového chování jediného dítěte zbývá k vytvoření univerzálního vývojového modelu ještě dlouhá cesta: v mnohých, i nejobecnějších rysech představovaných v této studii se řečový vývoj mého syna výrazně odlišoval od vývoje sledovaného dítěte.

Svetlana Kapalková ve studii *Gestá v kontexte raného vývinu detí* vytváří na základě analyzovaného materiálu klasifikaci dětských gest a zkoumá vývoj jednotlivých typů gest. Pozornost věnuje i vztahu dětských gest ke gestům produkovaným rodiči a souvislosti vývoje gest s vývojem řečové produkce dětí (např. souvislosti mezi zdvojováním gest a produkcí dvouslovných výpovědí). Dochází mj. k závěru, že komunikace orientovaná na dítě využívá nejen svébytných jazykových prostředků, nýbrž i svébytných gest. Iveta Bónová se ve studii *Fonologický vývin v reči dieťaťa* zaměřila na děti od jednoho a půl roku do bezmála čtyř let. S velkou důkladností zkoumala délku výpovědi, inventář zvládnutých fonémů, typy slabik, kvantitativní i kvalitativní rozdíly mezi vyslovenou a cílovou podobou slova atd. Postupně charakterizovala stavy dosažené v tom kterém měsíci, v závěru pak shrnula vývoj v jednotlivých sledovaných parametrech pomocí grafů a přehled fonologických procesů, jimiž dítě deformuje cílová slova, uvedla v přehledné tabulce.

Závěrečné dvě studie vycházejí z odlišných metodických pozic. Zuzana Ondráčková (*Detské slová v slovenčine a ich charakteristika*) sestavuje na základě dotazníkové ankety slovník slovenských tzv. dětských slov, tj. slov, která se primárně používají v řeči dospělých orientované na dítě a v dětské řeči. Dětská slova dělí na deminutiva, hypokoristika, eufemismy, citoslovce a obrazná pojmenování. Tuto část slovenské slovní zásoby mimoto charakterizuje z hlediska slovnědruhového, slovotvorného a sémantického. Studie Stanislavy Zajacové je nazvána *Formovanie komunikačného registra v rolových hrách detí. Registre detí imitujúcich rolu matky a otca* a je založena na vyhodnocení uměle navozené improvizované loutkové hry na rodinu v podání šesti- až osmiletých dětí.

Štúdie o detskej reči seznamují čtenáře s mnoha navzájem souvisejícími, systematicky uspořádanými poznatky o tom, jak postupuje vývoj řečových a vůbec komunikačních schopností dětí, dřív než začne jejich školní jazyková výuka. Slovenská jazykověda (a logopedická teorie), třebaže tu navazuje nemalou měrou i na práce českých lingvistů (starší práce K. Ohnesorga a J. Pačesové, komunikační teorie J. Kořenského, O. Müllerové a kol., kognitivní lingvistika I. Vaňkové aj.), je v této oblasti výzkumu v současné době o kousek dál

než česká; avšak výzkumy českých dětí založené na stejné metodologii, a tedy potenciálně srovnatelné se již rozběhly na pražské filozofické fakultě.

Robert Adam

Významné lexikografické dílo v rusko-české frazeologické tradici

**Ludmila Stěpanova: *Rusko-český frazeologický slovník*. Univerzita Palackého, Olomouc
2007, 880 s.**

S myšlenkou shromáždit, uspořádat a porovnat bohatý fond české a ruské frazeologie se setkáváme již v 50. letech minulého století. Dlouholetý výzkum A. F. Wurma a jeho pokračovatele V. M. Mokienka vyústil ve vydání *Česko-ruského frazeologického slovníku* (Olomouc, 2002) – ojedinělého lexikografického díla, výjimečného svým rozsahem (cca 9 000 českých frazeologických jednotek) a vysokou odborností ve zpracování bohatého frazeologického fondu.

Vydání dalšího neméně významného díla, jež zaplňuje mezeru ve srovnávací rusko-české frazeologické tradici trvající několik desítek let (*Rusko-český slovník frazeologický* od M. Martinkové vyšel už r. 1953), naznačuje, že práce výše uvedených autorů našla pokračovatelku v žákyni prof. Mokienka, L. Stěpanové. Z lexikografické tradice dvojjazyčné frazeologie vychází i její dílo – *Rusko-český frazeologický slovník* z r. 2007. Slovník je zpracován na základě nových lexikografických přístupů a je škoda, že musel být z edičních důvodů počet frazémů původně dosahující 20 000 jednotek zkrácen na polovinu.

Autorce se podařilo vyexcerpovat významné ruské frazémy ze všech větších frazeologických slovníků, a to jak ruských výkladových, tak dvojjazyčných. Sebraný materiál v nové publikaci pochází např. i ze slovníku žargonu V. Mokienka a T. Nikitinové (*Большой словарь русского жаргона*, 2000) a ze slovníku ruských frazeologických neologismů V. Mokienka (*Новая русская фразеология*, 2003), přičemž je doplněn o četné frazémy z dnešních ruských, převážně mládežnických novin, rozhlasových a televizních pořadů a z vlastních autorčiných záznamů živé ruské řeči. Dílo tak prezentuje skutečnou frazeologickou zásobu současného ruského jazyka v plné šíři – od knižních frazémů užívaných v klasické ruské literatuře až po nové hovorové a lidové i žargonové obraty, jež jsou typické pro současnou ruštinu, mnohé z nich přitom nebyly dosud zachyceny v žádných ruských výkladových slovnících.

Za velký klad práce považujeme zejména to, že lexikografické dílo obsahuje i významy frazémů, jež se obvykle ve dvojjazyčných slovnících neuvádějí, což umožní i cizojazyčným mluvčím, kteří neovládají český či ruský jazyk jako svůj jazyk mateřský, slovník účelně využívat. Z tohoto hlediska považujeme publikaci nejen za originální frazeologické dílo překladové, ale i výkladové.

Celkové uspořádání slovníku je logické a metodicky propracované: abecední řazení frazémů podle jednotlivých slovních druhů, které heslo obsahuje, a to v pořadí: substantivum, adjektivum, adverbium a verbum, umožňuje snadnou orientaci; abecední řazení ruských heslových slov v základní podobě (nominativ u podstatných jmen, infinitiv u sloves) označených přízvukem, který je důležitý zejména pro nerusky mluvící uživatele; pro hledání požadovaného výrazu užitečné odkazy ke každému plnovýznamovému komponentu rčení (např.: ПОЛОСКАТЬ: полоскать глотку (глотло) [*чем*]. См. Г-179; полоскать мозги *кому*. См. М-348); kulaté závorky označují lexikální a gramatické varianty, hranaté závorky pak varianty syntagmatické (vypustitelné); verba jsou řazena podle dokonavosti, na prvním místě stojí sloveso nedokonavé, na druhém dokonavé; valence je zachycena tvary neurčitých neuter a adverbií, event. prepozicemi; stylové indexy důsledně zachycují aktuálnost konkrétního ruského rčení, např.: устар., нов., jeho expresivně emocionální zabarvenost (шутл., груб., вульг., неодобр.) a stylovou příslušnost, např. v tvaru книжн. ај (stylová charakteristika českého rčení je uváděna pouze tehdy, neshoduje-li se s výrazem ruským).

Uznání si zaslouží uvádění více českých ekvivalentních rčení (někdy až pěti) ke každému ruskému frazému (jako první v pořadí je frazém, jenž odpovídá ruskému rčení nejlépe). Zvláštní znaky \approx a \blacklozenge upozorňují čtenáře na fakt, že uvedený český ekvivalent je ruskému rčení z hlediska lexikálně gramatického příliš vzdálen (\approx), nebo frazeologický ekvivalent neexistuje (\blacklozenge) a je nahrazen opisem.

Rusko-český frazeologický slovník L. Stěpanové tak na základě nových poznatků o ruském a českém jazyce demonstruje na začátku 21. století dynamičnost jejich frazeologických fondů. Jsme přesvědčeni o tom, že její dílo svým dosahem pro teorii a praxi může překročit ruský a český kontext, přinést výzkumné podněty pro další nejen slovanské jazyky při hledání frazeologických univerzálií, interjazykových nebo interkulturních průniků v rámci Evropy. Bohatý a promyšleně uspořádaný frazeologický materiál je zároveň neocenitelnou pomůckou také pro oblast frazeodidaktiky – poznání frazeologie jako specifické součásti každého přirozeného jazyka, reflektující mimojazykové souvislosti hlavně v expresivní oblasti slovní zásoby, je měřítkem zvládnutí/ovládání mateřského i cizího jazyka

(přičemž se akceptují všechny úrovně jazykových a řečových schopností podle SERR; blíže viz Šindelářová, 2007).

Literatura:

- Kopeckij, L. V.: Rusko-český slovník. I. – Praha: Slovanské nakladatelství, 1951, 1309 s.
- Martinková, M.: Rusko-český slovník frazeologický. Praha: SPN 1953, 487 s.
- Minakova, E.: Moderne russische Idiomatik. Современная русская идиоматика.(= Russisch als Fremdsprache. Materialien zum Russischunterricht. Bd. 5). Hamburg, Helmut Buske Verlag 2002, 145 s.
- Мокиенко, Степанова, Малински 1995: Мокиенко В. М., Степанова Л. И., Малински Т. Русская фразеология для чехов. Olomouc, vyd. Univerzity Palackého, 1995, 156 s.
- Мокієнко, V.: Українська фразеологія (resp. пареміологія) і руська картина світа. In: Slowo. Tekst. Czas. Szczecin 2000, s. 25-33.
- Мокиенко, В. М. – Никитина, Т. Г.: Большой словарь русского жаргона. С.-Петербург, изд. Норинт 2000.
- Mokienko, V., Wurm, A.: Česko-ruský frazeologický slovník. Olomouc, Univerzita Palackého 2002, 659 s.
- Мокиенко, В. М.: Новая русская фразеология. Opole, Uniwersytet Opolski, Instytut Filologii Polskiej 2003.
- Stěpanova, L.: Historie a etymologie českých rčení. Praha, Karolinum, nakladatelství Univerzity Karlovy 1998, 132 s.
- Stěpanova, L.: Rusko-český frazeologický slovník. Olomouc, Univerzita Palackého v Olomouci, 2007, 878 s.
- Šindelářová, J.: Znalost a chápání frazémů u cizinců. In: Sborník z mezinárodní vědecké konference konané 26.–28. 8. 2007 na FF KU v Ružomberku na téma Princípy lingvistickej analýzy vo frazeológii, Frazeologické študie V, Ružomberok 2007, s. 343–357.

Dana Baláková

Marie Vachková (ed.): *Beiträge zur bilingualen Lexikographie*. DeskTop, FF UK 2008, 228 str.

Publikace zahrnuje čtrnáct příspěvků týkajících se problematiky dvojjazyčné lexikografie, z nichž většina byla přednesena na symposiu o dvojjazyčné lexikografii na FF UK 14. a 15. listopadu 2002. Příspěvky jsou rozděleny do dvou částí: první z nich tvoří články zahraničních hostů, ve druhé části jsou příspěvky pražských spolupracovníků na projektu Velkého německo-českého akademického slovníku, jenž je veden editorkou tohoto svazku.

První dva příspěvky vycházejí z poznatků korpusové lingvistiky. Článek, jehož autory jsou Cyril Belica a Kathrin Steyer (*Korpusanalytische Zugänge zu sprachlichem Usus*), zmiňuje především výzkum statistických metod velkých textových korpusů a vyzdvihuje jeho význam jednak pro popis kolokačních struktur, jednak pro objasnění jazykového úzu. Navazující článek Kathrin Steyer a Marie Vachkové (*Kookkurrenzanalyse kontrastiv*) představuje využití kookurenční analýzy při kontrastivním pohledu na českou a německou slovní zásobu. Autorky vyzdvihují její přínos především při uvádění překladových ekvivalentů, při popisu kontextově vázaného užití slov a stylistických nuancí. Další příspěvek od Dmitrije Dobrovol'ského *Zur Darstellung der Polysemie in einem zweisprachigen Wörterbuch* vychází z práce na novém Velkém německo-ruském slovníku a tematizuje polysémii jako teoretický konstrukt. Z porovnání obou jazyků a lexikografických ukázek vyplývá, že v překladovém slovníku by měla být polysémie uchopena jiným způsobem než ve slovníku jednojazyčném. Stať Albrechta Greuleho *Möglichkeiten und Grenzen einer Aufnahme von Namen in das Große deutsch-tschechische Wörterbuch* se v souladu s cíli vznikajícího slovníku zasazuje o dokumentaci německých a českých exonym a přináší příklady na jejich možné lexikografické zpracování. Článek Alexandry Jarošové *Dimensions of Equivalence* se zabývá ztvárněním ekvivalence a představuje aplikaci pojetí významu odvozeného z korpusu na model ekvivalence ve dvojjazyčném slovníku. Willy Martin ve svém příspěvku *On the Construction of Bilingual Dictionaries: The Policy of the CLVV* představuje Komisi pro lexikografické mezijazykové zdroje (CLVV – Commissie voor Lexicografische Vertaalvoorzieningen) a referenční databázi RBN (Referentie Bestand Nederlands), která slouží pro propojování slovních zásob při tvorbě slovníků. Při vytváření překladových slovníků se využívá programu OMBI, který autor prezentuje ve druhé části svého příspěvku. Stať Marka Nekuly *Möglichkeiten der lexikographischen Beschreibung von Partikeln* zdůrazňuje, že i při popisu částic jako pragmalexémů je třeba vycházet z jejich sémantiky, avšak zároveň je nutno zohlednit i jejich prozodické a syntaktické vlastnosti i jejich pragmatickou funkci. Lexikografický popis lexémů, které v určitých situacích postrádají svůj český protějšek, by měl v překladovém slovníku tato užití vymezit i pomocí kombinace s jinými lexémy, i pomocí metajazykového opisu.

Druhá část sborníku je uvedena článkem Elišky Bokové *Benutzung von Wörterbüchern und anderen Hilfsmitteln bei der Herübersetzung ins Tschechische*. Autorka v něm zkoumá roli užívání slovníků i dalších překladatelských pomůcek při překladu z němčiny do češtiny a zjišťuje některé obecné požadavky uživatelů na dvojjazyčné slovníky, které jsou určeny i překladatelům. V příspěvku Silvie Cinkové *Lemmatisierung der verbalen*

Reflexivität im entstehenden Großen deutsch-tschechischen akademischen Wörterbuch se tematizuje problematika popisu zvrtných sloves ve vznikajícím překladovém slovníku určeném českému adresátovi, přičemž autorka zmiňuje tři možnosti ztvárnění obou skupin zvrtných sloves a zároveň exemplifikuje jejich zpracování v jednojazyčných německých slovnících, jejichž formu lematizace však nelze přejímat do slovníku dvojjazyčného, neboť si struktury v obou jazycích ne vždy odpovídají. Petr Dvořáček se ve stati *Zu Grenzen und Grenzgebieten eines Wörterbuches – Betrachtung aus der Praxis eines Übersetzers* věnuje možnostem a omezením slovníku z hlediska jeho obsahu, gramatiky, stylistiky i metaforiky a uvádí nedostatky dosavadních slovníků ve všech těchto oblastech. Postuluje pojem „poziční ekvivalence“, který by postihl jeden z významných aspektů „adekvátního“ překladu (termíny jako překlad „doslovný“ a „volný“ vidí jako nedostatečné). Článek Daniela Soukupa *Der Wörterbuchartikel als Text* chápe heslovou stať v pasivním překladovém slovníku jako jistý specifický textový druh a snaží se z tohoto faktu vytěžit další poznatky pro lexikografickou praxi. Komunikačně pojatý přístup (*top-down*) vychází z interakce mezi slovníkem a uživatelem a z funkční typologie dvojjazyčného slovníku, přístup *bottom-up* má svůj základ v tezi o aktuálním větném členění. Autor dochází v závěru, že heslová stať by měla využívat nelineárního modelu. Stať Marie Vachkové *Zur Bearbeitung der Adjektive im entstehenden Großen deutsch-tschechischen akademischen Wörterbuch* se zabývá pojetím adjektivních hesel ve vznikajícím slovníku, komentuje zpracování adjektiv ve slovnících jednojazyčných i dvojjazyčných, zmiňuje poznatky z německé gramatiky a ukazuje nové korpusové metody na některých databázových vstupech. Článek Marie Vachkové a Jaroslavy Kormmové *Fachwortschätze im allgemeinen deutsch-tschechischen Wörterbuch* se zabývá lexikografickým zpracováním odborné slovní zásoby ve všeobecném překladovém slovníku a slovníku odborném. Jako základ byl využit jednojazyčný slovník *Deutsches Universalwörterbuch*, příslušná hesla byla však posouzena z několika hledisek, na jejichž základě nebylo možno tento výběr nekriticky převzít. Proto byla vytvořena vlastní elektronická databáze, z níž byl generován Německo-český chemický slovník (Karolinum 2005) a slovník astronomických termínů. Publikaci uzavírá příspěvek *Zur Bearbeitung der Substantive im GDTAW*, v němž Lucie Zelená popisuje vznik databázového inputu pro zpracování substantivních hesel, mikrostrukturu hesla, jakož i problémy, s nimiž se autoři hesel nejčastěji setkávají (např. polysémii, řazení slovníkových příkladů nebo problém stylistických markerů).

Životní výročí profesora Stanislava Žaži

Letos v dubnu oslavil své osmdesáté narozeniny emeritní profesor semináře východoslovanských jazyků a literatur při Ústavu slavistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně PhDr. Stanislav Žaža, CSc. (*14. 4. 1929).

Jubilant byl vědecky činný v oblasti současného jazyka – především jeho skladby, dále tvarosloví, slovní zásoby, pravopisu a interpunkce. Ve svých studiích vyšel ze zkoumání syntaktické stavby ruštiny v porovnání s češtinou a od studia stavby ryze gramatické se postupně dopracoval ke studiu sémantické, zvukové a grafické stránky věty a souvětí. Zde třeba připomenout jeho spoluautorství (spolu s J. Bauerem a R. Mrázkem) na první poválečné skladbě ruštiny (*Příruční mluvnice ruštiny pro Čechy II. Skladba*. SPN, Praha 1960, 1966², 1979³). Dalším předmětem jubilatova zájmu byla oblast modality, především jistotní. V této souvislosti nutno uvést jeho habilitační spis *Sémantická a syntaktická stránka konstrukcí se slovesem byt' // býti* (Strojopis. Brno 1979), na základě kterého byl v roce 1980 jmenován docentem. V pozdějších letech se autorsky podílel na sepsání celostátně platné vysokoškolské učebnice ruské skladby *Russkij sintaksis v sopostavlenii s češským* (SPN, Praha 1982). Z potřeb pedagogické praxe vznikla také studijní příručka *Paradigmatika a akcentuace ruského slovesa I. Třídění sloves* (SPN, Praha 1968, 1983³), na kterou tematicky navázala později vydaná druhá část *Paradigmatika a akcentuace ruského slovesa II. Příklad slovesných tvarů* (MU, Brno 1991). Pro vysokoškolskou výuku ruštiny v českém prostředí je velmi přínosná práce *Základy ruštiny pro filology – v porovnání s češtinou* (MU, Brno 1992) a její přepracovaná a doplněná verze *Ruština a čeština v porovnávacím pohledu* (MU, Brno 1999), poskytující studentovi ruské filologie hlubší poznatky o ruštině, o její mluvnické stavbě a slovní zásobě, a to z pohledu jazyka geneticky příbuzného.

Z oblasti pravopisu a interpunkce zde můžeme jmenovat vedle dílčích statí samostatnou publikaci *Ruská interpunkce ve srovnání s českou* (SPN, Praha 1958), která vyšla v podobě skript, a zejména kandidátskou disertační práci *Problematika interpunkce v souvislosti se syntaktickou a významovou stavbou věty a souvětí v ruštině* (Strojopis. Brno 1966). Autorsky se též podílel na vysokoškolské učebnici *Orfografija, punktuacija i knižnopis'mennaja reč' russkogo jazyka* (SPN, Praha 1979) a na její stručnější verzi *Příručka ruského pravopisu* (SPN, Praha 1983).

Jubilant se aktivně zúčastnil sedmi slavistických sjezdů, a to v Praze (1968), Varšavě (1973), Záhřebu (1979), Kyjevě (1983), Sofii (1988) a Bratislavě (1993). Vystupoval také na různých jiných konferencích a sympoziích a byl jedním ze spoluorganizátorů a aktivním účastníkem čtyř syntaktických sympozií s mezinárodní účastí, která se konala na brněnské Filozofické fakultě v letech 1961–1976; přednesené referáty jsou otištěny v pěti svazcích sborníku *Otázky slovanské syntaxe* (1961–1976). Aktivně se též účastnil práce *Mezinárodní asociace rusistů (MAPRJaL)*; vystoupil na pěti kongresech této instituce: ve Varně (1973), Berlíně (1979), Praze (1982), Budapešti (1986), Řezně (1994).

Nelze opomenout jubilantovu činnost redakční: dlouhá léta byl členem redakční rady jazykovědné řady *Sborníku prací Filozofické fakulty brněnské univerzity* (několik let byl jejím výkonným redaktorem) a redakční rady časopisu *Československá rusistika*. Zastával i další funkce: byl členem výboru brněnské pobočky *Jazykovědného sdružení ČSAV* (později *ČR*) – v letech 1993–1996 zastával funkci předsedy. Byl členem komise pro obhajoby kandidátských disertací a jiných komisí. Po reorganizaci vědecké přípravy na začátku 90. let se stal předsedou oborové rady pro doktorské studium na oboru ruský jazyk. V této funkci pracoval až do roku 2005.

V současné době, i když v roce 1994 oficiálně odešel do důchodu, pravidelně dochází na pracoviště, externě vede přednášky a semináře ze skladby ruštiny, bývá předsedou u státních závěrečných zkoušek, zasedá v oborové komisi pro doktorské studium na oboru ruský jazyk na FF MU a současně je členem oborové rady pro doktorské studium na oboru ruský jazyk na FF UP v Olomouci, je školitelem několika doktorandů, bývá častým oponentem doktorských a habilitačních prací a členem příslušných komisí, zasedá v redakční radě časopisů *Rossica*, *Opera Slavica* a periodika *Lingvistični studiji*, vydávaného Národní univerzitou v Doněcku, aktivně se účastní domácích i zahraničních konferencí.

I v tomto penzijním období vyvíjí četné aktivity: nutno především zmínit jeho autorskou a redakční práci na dvojdílném vysokoškolském učebním textu *Morfologie ruštiny I-II* (Brno 1996–1997), jehož spoluautory jsou P. Adamec, J. Jiráček, V. Hrabě a I. G. Miloslavskij z Moskevské univerzity, a na skriptu *Sintaksis ruskogo jazyka v sopostavlenii s češškim* (UP, Olomouc 2005; spoluautorka H. Flídrová z FF UP v Olomouci). Jako klasický filolog vypracoval pro posluchače učební text *Latina pro studenty východoslovanských jazyků* (MU, Brno 2000). Jako jeden z širokého kolektivu autorů se podílel na sestavení *Encyklopedického slovníku češtiny* (LN, Praha 2002).

V roce 2007 se jubilant zapojil do řešení výzkumného záměru MŠMT ČR (č. MSM 0021622435) v rámci *Střediska pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází*

jazyků moderních, které bylo zřízeno při Ústavu klasických studií na FF MU. Výzkumný záměr je plánován na sedm let. Za uplynulá dvě léta vyšlo z jubilatova pera několik obsáhlých studií, v nichž autor srovnává postupně fungování dativu, potom akuzativu a konečně infinitivu ve staré ruštině se situací v klasických jazycích, v latině a řečtině.

V neposlední řadě nutno zdůraznit jubilantovu lingvistickou erudici, jeho široký rozhled v oboru, zaujetí pro pedagogickou činnost a výchovu vědeckého dorostu. Do dalších let mu přejeme dobré zdraví, osobní pohodu a dostatek elánu do další tvůrčí odborné činnosti.

Aleš Brandner